

Livsform – Livscykel – Livsstil

Om drivkrafterna bakom användningen av Internet

**En översikt av kunskapsläget utifrån ett antal aktuella
svenska forskarrapporter**

Håkan Selg
På IT-kommissionens uppdrag

Förord

Spridningen av Internet i Sverige är stor men de statistiska mätningarna tenderar att överskatta genomslaget i människornas privatliv. T.ex. finns det många personer med tillgång till IT i hemmet som använder mediet i liten omfattning eller inte alls. Det framgår av IT-kommissionens rapport ”Vem använder Internet och till vad?”¹

Varför väljer en person att ändra sättet att utföra olika vardagsaktiviteter, t.ex. att använda Internet i stället för andra invanda sätt? Tillgängliga undersökningar ger en diffus bild av icke-användarnas situation.

Ett naturligt nästa steg från rapporten ”Vem använder Internet och till vad?” är att försöka sprida ljus över icke-användarna och deras motiv att avstå vilket görs i föreliggande rapport. Två kategorier är av särskilt intresse:

- De som har skaffat egna erfarenheter av Internetmediet, t.ex. i arbetet, men som alltså medvetet väljer att avstå från att skaffa IT i hemmet.
- De som har tillgång till Internet i hemmet, men som avstår från att använda det

I samband med att spridningen av persondatorer bland privatpersoner sköt fart under nittiotalets senare hälft påbörjades ett antal forskningsprojekt vid svenska högskolor kring olika aspekter av Internet och dess användning. Under 2001-2002 har ett antal av dessa publicerats, i flertalet fall i form av doktorsavhandlingar. På IT-kommissionens uppdrag har Håkan Selg gjort en genomgång av de aktuella forskningsresultaten och sammanställt dessa i föreliggande rapport.

Av samma författare har IT-kommissionen under 2002 publicerat rapporterna ”IT och äldre”² och ”Om kvinnors användning av Internet”³.

¹ 1/2002, SOU 2002:24

² 2/2002, SOU 2002:15

³ ITK 49/2002

Det är IT-kommissionens förhoppning att dessa fyra studier av Internet-mediet ur ett användarperspektiv skall bidra till en bättre förståelse för användarnas situation och därmed en högre kvalitet och mer ändamålsenlig utformning av olika nättjänster.

För IT-kommissionen

Christer Marking

Kanslichef

Innehåll

Sammanfattning	7
Bilden av användaren och av verktyget	11
Att blottlägga drivkrafterna.....	17
Att beskriva vardagen.....	21
Livsformen som drivkraft.....	31
Livscykeln som drivkraft	35
Livsstilen som drivkraft	39
Begreppsmodellen i sammanfattning.....	47
Hur möblerar man en dator?.....	49
Att arbeta på distans.....	51
Att uträtta ärenden på nätet.....	55
Vad ungdomar gör på nätet.....	59
Vad äldre gör på nätet	61
När man blir sjuk.....	65
Avslutning.....	67
Litteratur.....	73

Sammanfattning

Bakgrunden till rapporten

Syftet med den här rapporten är att belysa frågan varför en person väljer att utnyttja Internet i vardagen eller varför hon inte gör det. Bakgrunden är vad som framkommit i två av IT-kommissionens nyligen publicerade rapporter.

I ”Vem använder Internet och till vad?” modifieras den tidigare bilden av Internet som ett etablerat verktyg i vardagen hos en bred allmänhet. Den verkliga bilden enligt rapporten är att många med tillgång till Internet i hemmet inte använder det, och ännu fler använder det endast i en mycket begränsad omfattning.

På motsvarande sätt bidrar rapporten ”Om kvinnors användning av Internet” till att förändra den tidigare bilden av tekniken. Studien visar att de helt dominerande hindren för att använda Internet i hemmet är att hänföra till brister av teknisk natur. Slutsatsen av studien är att tekniken ännu inte är tillräckligt utvecklad för att för en bred allmänhet kunna fungera som vardagsteknik, motsvarande telefonen, TV:n och bilen.

Vilka är drivkrafterna?

Föreliggande studie tar sin utgångspunkt i den enskilda situation och behov för att klarlägga vad det är som gör Internet *användvärt*. För detta utnyttjas några enkla modeller som stöd för diskussionen. Dessa benämns livsform, livscykel och livsstil.

Begreppet *livsform* tar som utgångspunkt det sätt som ett hushåll får sin försörjning på och hur detta också återspeglas i familjesituationen och boendet. Det bidrar till förståelsen av varför olika hushåll skiljer sig åt när det gäller hur snabbt man skaffar dator och väljer bredband, och i vilken omfattning man tar Internet i anspråk för olika vardagssysslor. Livsformsbegreppet hjälper också till att förklara paradoxen med att distansarbetets omfattning inte påverkats nämnvärt trots den snabba spridningen av persondatorer.

Begreppet *livscykel* fäster uppmärksamheten på att vad som är användvärt förändras med åren, eller bättre; beroende på i vilken fas av livscykeln man befinner sig. I barn- och ungdomsåren när man har gott om fritid används nätet främst för förströelse och kontakter med andra ung-

domar. Situationen skiljer sig här drastiskt från barnfamiljernas vuxna som kämpar för att få tiden att bättre räcka till, eller åtminstone att minska stressen. För dem blir Internet ett viktigt verktyg för att utträtta olika slag av ärenden i vardagsarbetet. När sedan barnen flyttar hemifrån blir det åter mer tid över för personlig avkoppling över nätet, exempelvis genom att ägna sig åt släktforskning eller att planera resor.

Livsstilsbegreppet hjälper till att förklara varför en mängd vardagliga beslut med betydelse för användningen av Internet, antingen direkt eller indirekt, styrs av andra faktorer än vad som har med tekniska frågor som funktion och prestanda att göra.

Ett sådant exempel är datorns placering i hemmet. Med sin nuvarande design blir datorerna i de allra flesta hem förpassade till periferin. Detta får betydelse för vem i hushållet som i första hand blir användare och därmed också för tyngdpunkten i användningen. Blir det ett verktyg för förströelse eller för arbete? För yrkesrelaterat arbete eller för vardagsarbete?

Människan formas i samspel med sin sociala omgivning. För att förstå hennes behov, strävanden och handlingar, är det nödvändigt att sätta dessa i relation till faktorer som grupp tillhörighet, identitet och alla de signaler och koder som sammanhänger med detta. Det främsta identitetsskapande verktyget i det moderna samhället är den personliga konsumtionen. Mer eller mindre medvetet uttrycker vi därigenom vår livsstil. Till vårt förfogande finns numer ett utbud av konsumentvaror utan motstycke i historien. Genom medias försorg undervisas vi dessutom ständigt i hur olika varor skall uppfattas. När valmöjligheterna ökar blir köpbesluten alltmer komplexa. Detta får betydelse för användningen av Internet på fler sätt, och både i positiv och negativ riktning.

I rapporten ges vidare fler exempel på hur användningen av Internet blir särskilt intensiv i samband med att en person genomgår sådana förändringar i livet som också påverkar den egna identiteten. Det är ungdomar i gränslandet mellan barn- och vuxenvärlden, nyblivna pensionärer och personer som drabbats av sjukdom.

Vardagens långsamma förändring

En viktig utgångspunkt för studien är att det mesta med betydelse för vardagslivet förändras mycket långsamt. Det gäller dels bostädernas utformning, deras fasta inredning och rörliga inventarier, en viktig del i det *materiella arvet*. Detsamma kan sägas om det *kulturella arv* som människornas vardagliga handlingsmönster är ett resultat av. Om inget drama-

tiskt inträffar kommer det allra mesta i vår vardag att förbli som vanligt för en lång tid framöver.

Om olika roller

Det är ofrånkomligt att en teknikvärdering som tar sin utgångspunkt i användarnas situation och behov uttrycker en mer reserverad inställning än vad som kommer ut från teknikförespråkarna. Hittills har informationen kring Internet och dess användning dominerats av vad som skulle kunna kallas teknikens ambassadörer, d.v.s. personer med intresse, kunskap och inte minst engagemang.

För detta finns all anledning att känna tillfredsställelse eftersom det utan insatserna från ett antal kunniga och entusiastiska personers inte varit möjligt med en sådan snabb spridning som varit fallet. Att man därvid tenderar att bortse från en mängd tröghetsfaktorer i samhällsutvecklingen och därmed överskattar genomslagshastigheten för den nya tekniken är kanske en förutsättning.

Tekniken är vare sig det ena eller andra, varken bra eller dålig utan både bra och dålig. Bra eftersom den för med sig löfte om en bättre tillvaro, dålig eftersom den ofta inte håller vad den lovat.⁴

⁴ Carlell (2001), min översättning

Bilden av användaren och av verktyget

Användaren enligt den gängse bilden

Sedan många år görs regelbundna mätningar av den privata användningen av Internet. Av dessa undersökningar brukar framgå hur användningen fördelas på olika ändamål. Vanliga sådana är e-post, ta del av nyheter, söka information, uträtta ärenden som att göra beställningar och betala räkningar, delta i diskussionsgrupp eller chatta samt spel och underhållning.

Utfallet av användningen brukar sedan relateras till olika variabler, vanligen egenskaper hos användaren eller dennes hushåll. Ofta förekommande är kön, ålder, utbildning, yrke och bostadsort eller region, ibland också födelseort eller födelseland. Vad som då brukar kunna utläsas är bland annat att användningen är mer utbredd bland yngre än bland äldre, att män surfar mer än kvinnor, att användningen är mer spridd bland tjänstemän än bland arbetare, mer spridd i tillväxtregioner än i glesbygd. Dessa skillnader har givit upphov till begreppet digital klyfta (eng. *digital divide*).

Situationen för de äldre

Den bild som tydligt framträder i de olika undersökningarna är att gruppen äldre i stor utsträckning saknar tillgång till datorer och Internet och därför i praktiken ”står utanför informationssamhället”. Detta har sedan länge noterats inom Socialdepartementet. Där ställdes den naturliga frågan vad som kommer att hända när viktiga vardags- och samhällsfunktioner anpassas till Internet. Kommer de äldre på några års sikt att kunna utföra bankärenden, deklarerera, delta i val, söka kunskap om vård, omsorg och politik etc, inhandla varor och göra bokningar, delta i utbildningar och ta del av nyheter på samma villkor som andra?

Mot den bakgrunden gav Socialdepartementet IT-kommissionen i uppdrag att kartlägga situationen för de äldre vad gäller tillgång och användning av Internet och att bedöma utvecklingen på ett antal års sikt. Arbetet utfördes under hösten 2001 och resultatet publicerades i rapporten “IT och äldre”.

Som ett led i kartläggningen gjordes en genomgång av ett tiotal aktuella statistiska undersökningar av tillgång och användning av IT. Granskningen av dessa gav som resultat en modifierad bild. Spridningen av

Internet i Sverige är stor men att de aktuella mätningarna tenderar att överskatta genomslaget i människornas privatliv. Till exempel finns det många personer med tillgång till Internet i hemmet som använder mediet i liten omfattning eller inte alls.

Den något överraskande slutsatsen blev att Internet inom stora delar av befolkningen ännu så länge inte fått något större genomslag. De äldre delar således sin situation med många i de aktiva åldrarna, alltför många för att som tidigare enbart kunna förklaras med "eftersatta grupper". Resultaten publicerades i en separat rapport "Vem använder IT och till vad?".

Att studera ett nytt medium

Den fråga som nu inställde sig är *varför* en person väljer att använda, respektive att avstå från att använda Internet för att utföra olika informationsaktiviteter. De olika intervjuundersökningarna förmedlar här en diffus bild, inte minst av icke-användarnas situation.

Problemet står framför allt att finna i att det rör sig om en nytt medium. Kunskap och erfarenheter av användningen av Internet, liksom om viktiga samband med användarnas situation har saknats, eller har i alla fall inte fått någon spridning. Tillgänglig kunskap har fått ersätta nödvändig kunskap.

Exemplet funktionshindrade

Den gängse metodiken bland de återkommande intervjuundersökningarna att relatera tillgång och användning av Internet till olika *egenskaper* hos användaren riskerar att leda fel. Detta illustreras av en aktuell studie av användningen av Internet bland funktionshindrade.⁵ Från intervjuundersökningarna framgår att denna grupp uppvisar en väsentligt lägre grad av tillgång och användning av Internet jämfört med personer utan funktionshinder. Kan man därav dra slutsatsen att det är funktionshindret som är den avgörande förklaringen?

Hjälpmiddelsinstitutets studie visar att en sådan slutsats är felaktig. Bland de personer som rapporterar funktionshinder utgör gruppen äldre en stor andel, d.v.s.. äldre är överrepresenterade. Men som nyss konstaterats uppvisar äldre personer i allmänhet låga siffror för tillgång och användning av Internet. Korregerar man för denna överrepresentation försvinner

⁵ Hjälpmiddelsinstitutet (2001)

därför en stor del av skillnaden mellan funktionshindrade och icke funktionshindrade.

Hjälpmiddelsinstitutets analys visar tydligt farorna med att göra mätningar utan att riktigt veta vad som skall mätas. Denna osäkerhet inom "mätbranschen" medför att flertalet aktörer försiktigtvis sneglar på varandra vad gäller utformningen av enkätundersökningarna. Den första effekten blir att en informell standard etableras så att alla undersökningar har en likartad utformning.

Effekt nummer två blir homogena utfall. Resultaten från undersökningarna visar inbördes överensstämmelse. Eftersom bekräftade resultat vid upprepade experiment är ett (nödvändigt men inte tillräckligt) kriterium på sanning inom många vetenskapliga discipliner, kan överensstämmelsen i utfallen tas som intäkt för att stabil kunskap har producerats.

Bourdieus kritik

I sin avhandling *Distinction* riktar den nyss bortgångne franske sociologen Pierre Bourdieu en skarp kritik mot hur statistik används inom hans kunskapsområde:

"Man har ingenting förklarat och ingenting förstått genom att påvisa förekomsten av en korrelation mellan en "oberoende" variabel och en "beroende" variabel....

... Så länge det inte tydligt framgår hur man tänker sig att orsakskedjorna ser ut, förblir det statistiska sambandet, hur exakt det än numeriskt kan fastställas, en siffra utan någon innebörd."⁶

Det som Bourdieu starkt reagerar mot är just hur personliga egenskaper såsom yrke, ålder, kön, utbildning betraktas som *drivkrafter*, och detta oberoende av inom vilka orsakssamband de "verkar". Denna tvivelaktiga genväg besparar sociologen ansträngningen med att reda ut *vad* som är den bestämmande faktorn i den oberoende variabeln och *vad* som blir bestämt i den beroende variabeln.

Statistiska beräkningar av styrkan i sambandet mellan två variabler kan därför aldrig ersätta behovet att med ord beskriva vilken effekt den ena variabeln har på den andra.

I en ironisk känga till vissa av sina kollegor konstaterar Bourdieu att åtskilliga sociologer är fullt nöjda med någon slags "intuitiv"

⁶ Bourdieu (1979/84) s.18, min översättning

halvförståelse av orsakssambanden och koncentrerar istället sina ansträngningar till överkursen i statistisk metodik.

Bilden av verktyget – framgångsbilden

Om det finns något område där fartblindhet framstår som ett naturligt tillstånd är det informationstekniken. Under en följd av år har vi vant oss vid att det som för något år sedan var en vision, idag används av specialisterna och om något år av oss själva.

Dels utmärks den digitala tekniken i sig av en exempellös snabb utveckling. Detsamma gäller för alla dess tillämpningar inom snart sagt samtliga verksamhetsområden och med alla de effekter och konsekvenser som detta har medfört. Under 1990-talet har IT-branschen kommit att distansera merparten av de traditionella näringsgrenarna vad gäller tillväxt och omsättning.

När snabb förändring blir ett vardagligt tillstånd är det också naturligt att detta återspeglas av informationen kring det som förändras. Med utgångspunkt i den snabba utvecklingen av tekniska prestanda förmedlas här bilden av en universalteknik vars möjliga tillämpningar återfinns inom snart sagt varje mänsklig verksamhetsyttring.

Ungefär så här lyder argumenten i koncentrerad tappning:

”De flesta vardagsaktiviteter inkluderar också en informationsaktivitet – att inhämta, att avge och att utbyta information. Den digitala tekniken gör all överföring av information blixtsnabb till i princip varje punkt på jordens yta.

Följaktligen bör de flesta av dessa vardagsaktiviteter också kunna effektiviseras med stöd av Internet, så att de kan utföras antingen snabbare, bättre, billigare eller någon kombination av de tre.

Följaktligen är det också endast en tidsfråga innan de traditionella metoderna försvinner på ungefär samma sätt som bilen avskaffat dragdjuren och glödlampan ersatt fotogenlampan.”

Detta är den bild som bland annat föranledde Socialdepartementet att initiera IT-kommissionens äldrestudie.

Verkligheten

I ett samarbete med Dataföreningen i Sverige bad IT-kommissionen Dataföreningens kvinnliga medlemmar att via e-post dels ge förslag på attraktiva tillämpningar med Internet, dels ange viktigaste hindren för kvinnors användning. Gensvaret blev mycket starkt med ett stort antal svar, i åtskilliga fall också med utförliga motiveringar. Resultatet har nyligen publicerats i en separat rapport, ”Om kvinnors användning av Internet”

Av rapporten framgår att de helt dominerande hindren för att använda Internet i hemmet är brister av teknisk natur. Dels saknar majoriteten av användarna bredband. För dessa är uppkopplingen via modem en omständlig process, överföringstiderna tålmodsprövande för att inte tala om alla avbrott i överföringen. Andra hinder i användningen är virusangrepp, dåligt strukturerade webbsidor, ineffektiva sökmotorer, webbadresser som försvinner etc.

Till det kommer de problem som sammanhänger med PC-användning generellt, d.v.s. programkonflikter, nya programversioner m.m. På arbetsplatserna finns i allmänhet särskild teknisk personal som hjälper till med sådana problem. Hemma måste användaren själv vara något av en fixare eller åtminstone ha en sådan i familjen.

Slutsatsen av studien är att tekniken ännu inte är tillräckligt utvecklad för att för en bred allmänhet kunna fungera som vardagsteknik, motsvarande telefonen, TV:n och bilen.

Om rapporten ”Vem använde Internet...” förändrade bilden av användaren så bidrar ”Om kvinnors användning...” till att förändra bilden av tekniken.

Slutsats: Bilderna styr slutsatserna

Under en följd av år har vi mer eller mindre dagligen nåtts av budskapet om vilka möjligheter som öppnas för var och en, tack vare Internetmediet. Samtidigt visar alla undersökningar att äldre och funktionshindrade, personer med kort utbildning och låga inkomster, personer som är födda utomlands eller inte bor i storstadsområden, använder Internet i mindre utsträckning än genomsnittet.

När den gängse bilden av tekniken – framgångsbilden – kombineras med bilden av användaren, ligger det därför nära till hands att tolka observerade skillnader i användning med att vissa personer inte riktigt ”håller måttet”. Är ambitionen att främja användningen blir det naturligt

att tänka i banor av stöd riktat till de grupper som hamnat på efterkälken, t.ex. stöd till anskaffning eller stöd i form av utbildning.

Om man istället utgår från att grundproblemet inte är okunskap hos breda användargrupper utan att tekniken i hemmiljön ännu inte är tillräckligt tillförlitlig blir slutsatsen en annan. Då handlar det inte längre om någonting som skall "utbildas bort". Givetvis är det så att krånglig teknik höjer tröskeln för nytillkommande användare. Men av pur otålighet avstår även många vana användare, eftersom de på sin arbetstid är bortskämda med fungerande system och ständig uppkoppling.

Att blottlägga drivkrafterna

Tekniken som mål och som medel

Mycket av den tidiga användningen av en ny teknik sker utifrån en nyfikenhet eller ett spontant teknikintresse. Man kanske vill undersöka och lära sig om det nya. Vad gäller datorer och Internet gör många föräldrar bedömningen att barnens chanser i livet förbättras om det finns en förtrogenhet med dessa tekniker. Då brukar det heller inte spela någon roll om föräldrarna ser något behov för egen del eller inte. Här kan man tala om att tekniken i sig är målet för att tillägna sig tekniken, det som på engelska brukar benämnas *technology push*.

I längden, och för spridning och användning inom en bred krets, krävs att tekniken uppfattas som ett verktyg och ett medel för en ökad behovstillfredsställelse (*technology pull*). Avgörande för beslutet att använda respektive att avstå från att använda blir Internetmediets *mervärde* i förhållande till alternativa tillvägagångssätt.

Nyckelfrågan: Är Internet användvärt?

Uppgiften blir därför att formulera en princip för att avgöra Internetmediets eventuella mervärde. Nu finns det väl etablerade metoder att värdera olika tekniska lösningar. En sådan gäller teknikens *funktionalitet* (eng. *utility*), d.v.s.. till vad den är möjlig att använda. Det närliggande begreppet *användbarhet* (eng. *usefulness*) syftar mer på användargränssnittet, d.v.s.. hur enkel och effektiv den är att använda. I båda fallen rör det sig om ”objektiva” värderingar. Med det menas att den enskilde användarens situation inte har någon betydelse för utfallet. Ett annat sätt att uttrycka det är att det är tekniken i sig som sätts i fokus.

Nu framgick det som en av de viktigare slutsatserna av kvinnorapporten att det finns lika många sätt att använda Internet som det finns individer.⁷ Detta visar på komplexiteten i den personliga situationen och därmed hur sammansatta drivkrafterna för eller emot användningen kan vara. Det betyder också att de möjliga användningar som Internet erbjuder, och deras relativa användbarhet inte ger några ledtrådar till om den enskilde personen blir en användare eller inte.

⁷ Selg (2002b)

Lösningen på problemet finns i en avhandling av Håkan Efring vid Certec på Lunds tekniska högskola, där ett nytt begrepp – *användvärdhet* – introduceras. Begreppet är en sammanvägning av teknikens funktionalitet, dess användbarhet med *användarens högprioriterade behov*, d.v.s. användarens värdering av hur väl de tekniska möjligheterna motsvarar de egna behoven. Syftet är just att fokusera på den betydelse som en produkt har för användaren i hans eller hennes livssituation.

Som exempel på resonemanget kan en produkt mycket väl vara användvärd och samtidigt ha en låg användbarhet. Detta inträffar när produkten möjliggör något som användaren prioriterar högt, trots att användargränssnittet är dåligt. Omvänt kan det visa sig att en produkt med erkänt hög användbarhet för en enskild användare kan vara ointressant i dennes speciella situation, och har således låg användvärdhet.

Begrepp som underlättar förståelsen

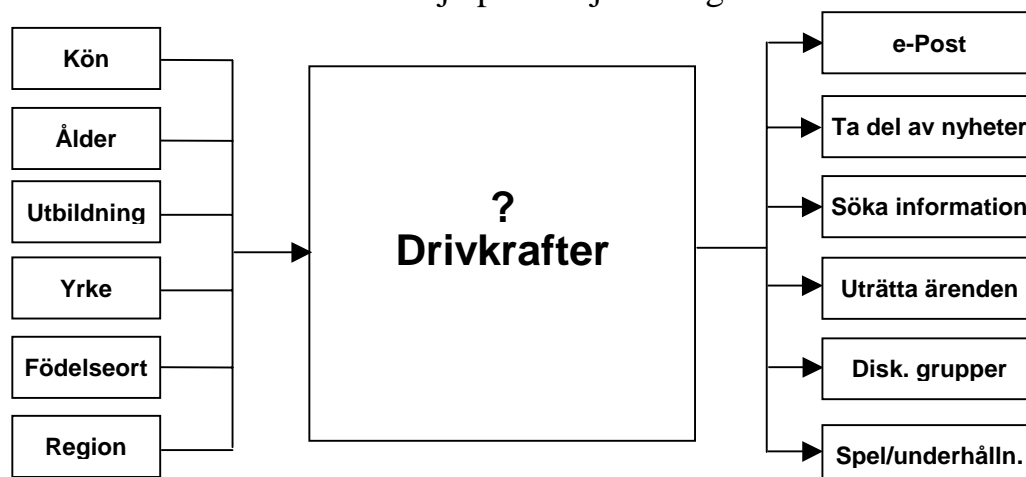
Syftet med rapporten är att tydliggöra drivkrafterna bakom människors användning av Internet i deras vardag. Det görs genom att studera och försöka beskriva deras handlingsmönster i sin vardagliga situation, ett område där vi alla både är aktörer och observatörer.

Även om de grundläggande behoven i tillvaron är gemensamma för de flesta, når man i vår typ av utvecklade samhällen snabbt ett tillstånd av sammansatta behovsbilder. Dessa varierar dels från person till person, dels mellan olika faser under en enskild persons levnad.

Uppgiften blir framför allt att försöka finna just de ord och begrepp med vars hjälp det bl.a. skall gå att beskriva den enskilde individens situation. Vidare skall det vara möjligt att kunna koppla personens specifika beteende med avseende på användning av Internet till dessa begrepp.

Behovet av kvalitativ kunskap

Situationen kan illustreras med hjälp av följande figur:

På den ena sidan finns data om användarna och på den andra finns data om användningen. Hur sedan sambanden ser ut mellan användare och användning är det den här rapportens ambition att försöka belysa. Detta aktualiserar behovet av kvalitativ kunskap om människors situation, behov och beteenden. Källor till sådan kunskap finns dels att söka i aktuell forskning, dels i erfarenheterna bland dem som praktiskt varit verksamma inom området.

Forskning om datorer i hemmet – en tillbakablick

Ända sedan de första s.k. hemdatorerna dök upp i slutet av 1970-talet har det forskats kring deras användning. Olika frågeställningar har belysts. Det har gällt motiven för att skaffa dator, hur den sedan kommit till användning och eventuella avvikelser mellan motiv och faktisk användning.

Vad som då ofta konstaterats är att nyttoargumenten varit dominerande i samband med anskaffningen. Då kan det ha gällt tillämpningar relaterade till studier eller arbete, d.v.s. *datorn som verktyg*, eller mer diffust att barnens utgångsläge i livet stärks om den “framtida” informationstekniken finns tillgänglig redan i hemmet. I efterhand har man sedan sökt följa upp om det blivit som man tänkt, eller om det blivit något annat. Ofta har det visat sig att hemdatorn huvudsakligen utnyttjats för spel, d.v.s. *datorn som leksak*, eller att datorn inte använts alls.

En annan fråga som forskare tidigt började studera är hur den nya tekniken integrerats i vardagslivet, det som med ett engelskt lånord brukar kallas *domesticering*.⁸

Med genomslaget för World Wide Web 1994 blev Internet ett begrepp även utanför specialistkretsarna. Hemdatorn var nu inte längre endast en avancerad skriv- och räknemaskin, bokföringshjälpmedel m.m. utan också ett medium, främst för informationssökning och kommunikation.

Härmed vidgades också forskningsfältet. Samtidigt med att spridningen av datorn i hemmet sköt fart under 1997-98 påbörjades ett flertal forskningsprojekt med inriktning mot olika aspekter av Internetanvändning. Många av dessa har resulterat i avhandlingar som presenterats under 2001 och 2002.

Tidpunkten är därmed mycket väl vald för en översikt av det samlade kunskapsläget.

⁸ Se t.ex. Silverstone m.fl. (1992)

En mångfald discipliner

Innehållet i rapporten baseras i första hand på en genomgång av ett 20-tal aktuella svenska forskarrapporter, i fler fall doktorsavhandlingar.

En gemensam nämnare för samtliga rapporter är att de fokuserar på Internetanvändningens kvalitativa aspekter. Det är mekanismerna bakom användningen och eventuella hinder i användningen – drivkrafterna – som står i förgrunden. Samtliga rapporter har också sin utgångspunkt i olika mänskliga vardagssituationer.

Vissa internationella standardverk har också studerats. För att komplettera forskarmaterialet har ett antal t.ex. webbdesigners, mediakonsulter och större webbägare kontaktats.

Litteraturgenomgången visar med all tydlighet att förståelsen av fenomenet Internet och den individuella användningen av detta går via en rad olika akademiska kunskapsområden:

- Antropologi
- Arkitektur
- Etnografi
- Informationsbehandling
- Företagsekonomi
- Kulturgeografi
- Media och kommunikation
- Psykologi
- Rehabiliteringsteknik
- Sociologi
- Tekniksociologi

Att försöka famna över ett så vidsträckt akademiskt område är naturligtvis inte utan problem. I den tvärvetenskapliga ansatsen föreligger alltid en risk för ytlighet och diletterism. Å andra sidan, om frågans karaktär gör det nödvändigt att leta svar på många olika ställen finns inte mycket att välja på. Att låta bli att ställa frågan är heller inget alternativ som lockar.

Att beskriva vardagen

Vardagsaktiviteterna i rubrikform

Vid Institutionen för Tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet studerar man sedan länge området vardagslivet och hushållens teknikanvändning. Man har en väl utvecklad metodik för att beskriva och strukturera de vardagliga aktiviteterna så att dessa skall kunna registreras, mätas och analyseras. Därifrån har hämtats följande uppställning som beskriver vardagsaktiviteterna i form av en hierarkisk struktur av rubriker och underrubriker i fler nivåer. Tabellen nedan visar de två översta nivåerna.⁹

Nivå 1	Nivå 2
Egenomsorg	Äta, sova, sköta personlig hygien
Omvårdnad	Vårda och hjälpa barn och gamla
Hushållsvård	Hålla husrum och ägodelar i ordning, laga och förnya
Reflektion/avkoppling	Tänka efter, koppla av, njuta, bli inspirerad, umgås
Förflyttningar	Flytta sig mellan platser man utför aktiviteter på
Mathållning	Skaffa och laga mat
Förvärvsarbete /studier	Skaffa formell kompetens, inkomst för att kunna köpa nödvändiga attribut för de övriga aktiviteterna

I uppställningen anges *vad* som görs, d.v.s. vilken aktivitet som genomförs. Andra kriterier i en beskrivning kan vara:

- *var* aktiviteten genomförs (det geografiska sammanhanget)
- *vem* man är tillsammans med när aktiviteter genomförs (det sociala sammanhanget)
- *vilken teknik* som utnyttjas (det tekniska sammanhanget)
- *när* detta sker¹⁰

⁹ Ellegård & Nordell (1997)

¹⁰ Ellegård & Wihlborg (2001)

Utan att gå djupare in på frågeställningen är det viktigt att notera att valet av teknik, d.v.s. *hur* aktiviteten utförs, kan få direkt betydelse för *var* och *när* detta sker. Inte minst när Internet utgör ett av flera alternativa utförande kan det geografiska sammanhanget liksom tidssammanhanget vara avgörande för vilket alternativ som väljs.

Vill jag t.ex. sköta mina bankärenden manuellt måste jag gå till banken innan stängningsdags, att utträta dem över nätet kan jag göra hemifrån och vid en tidpunkt som jag själv väljer.

Även det sociala sammanhanget kan ha betydelse för hur jag väljer att gå till väga. För att återknyta till bankärendet, kan önskemålet om en direkt kontakt med bankpersonalen göra att jag beger mig till bankkontoret. Det kan t.ex. gälla en för mig ovanlig typ av transaktion. Även om tillvägagångssättet finns beskrivet i en instruktion på bankens webbsida kan jag ändå känna mig tryggare när jag av bankpersonalen får bekräftelse på att allt har gått till som avsett.

I det följande kommer vardagsaktiviteterna att presenteras i en mer koncentrerad form jämfört med tabellen ovan:

1. Arbete mot ersättning (Produktion)
2. Hushållsarbete (Reproduktion). Begreppet täcker det som i ovan kallas egenomsorg, omvårdnad, hushållsvård, förflyttningar och mathållning.
3. Studier
4. Avkoppling

Uppmärksamheten kommer främst att riktas mot hushållsarbetet och avkoppling. Motivet är att såväl förvärvsarbete som studier i allmänhet innebär fasta ramar för de aktiviteter som skall utföras och som den enskilde har begränsade möjligheter att påverka. Motsvarande restriktioner gäller inte för hushållsarbetet och avkoppling som ju individen i princip själv kan styra över. Ett specialfall utgör dock distansarbetet som därför kommer att behandlas särskilt.

Vardagsaktiviteter – Informationsaktiviteter

Vissa vardagsaktiviteter är direkt kopplade till olika informationsaktiviteter, andra inte. Dessa behandlas ingående i en annan avhandling från Tema T, "What's the Use? Internet and Information Behavior in Everyday Life". Författaren Anders Hektor definierar här ett antal olika slag av grundläggande informationsaktiviteter:

Engelska	Svenska
Search/retrieve	Söka/hämta
Browse	Orientera sig, "surfa"
Monitor	Bevaka
Unfold	Ta del av
Dress	Formulera
Exchange	Utbyta
Instruct	Beställa/utföra
Publish	Publicera

De tre första – ”Söka/hämta”, ”Orientera sig” och ”Bevaka” – skall här sammanföras under rubriken ”Inhämta information”.

”Ta del av (ett innehåll)” innefattar sådana aktiviteter som att ”Se på TV”, ”Lyssna på radio” och ”Läsa en bok”. Detta inbegriper också en slags informationsinhämtning, i alla fall i princip, eftersom personen ofta inte själv är medveten om det. Syftet med aktiviteten är då något annat. Inte sällan handlar det om avkoppling, förströelse eller tidsfördriv. Det kommer därför inte att beröras i det följande.

”Formulera” avser de kognitiva processerna hos individen där tankar och idéer ges ett uttryck. Inte heller det kommer att beröras i det följande.

Aktiviteterna Beställa/utföra och Publicera samlas under rubriken ”Avge information”.

”Utbyta information” blir i sig en egen rubrik.

Den nya strukturen med tillhörande exempel framgår av följande tabell:

Informationsaktivitet	Exempel
Inhämta information	
Orientera sig, "surfa"	Vilka evenemang finns att tillgå nästa helg?
Bevaka	Väderprognosen
Söka/hämta	Avgångstiderna för Uppsalapendeln
Avge information	
Beställa	Boka biobiljetter
Utföra	Betala månadsräkningarna
Publicera	Personlig hemsida
Utbyta information	Diskussionsgrupp på en ungdomsportal

Exempel på alternativ

Gemensamt för alla dessa informationsaktiviteter är att det finns en mängd alternativa sätt att utföra dem på varav Internetmediet kan erbjuda ett alternativ, ibland fler. I det följande visas exempel på:

- Kopplingen mellan vardagsaktivitet och informationsaktivitet
- Hur informationsaktiviteten kan utföras med hjälp av Internet
- Hur informationsaktiviteten kan utföras på andra sätt

Exempel: Orientera sig

Vardagsaktivitet	Informationsaktivitet	Exempel på Internetalternativ	Exempel på andra alternativ
Planera inköp av kompostkvarn till koloniföreningen	Skaffa marknadsinformation: <ul style="list-style-type: none">• Fabrikat• Prestanda• Priser• Återförsäljare• Erfarenheter	Sökmotor: "Kompostkvarn"	<ul style="list-style-type: none">• Gula sidorna• Trädgårdstidskrifter• Tidskriften Råd & Rön• Återförsäljare• Produktkataloger• Fråga svågern

Exempel: Bevaka

Vardagsaktivitet	Informationsaktivitet	Exempel på Internetalternativ	Exempel på andra alternativ
Ägna sig åt "aktivt sparande"	Löpande följa utvecklingen: <ul style="list-style-type: none">• Aktier• Räntor• Ekonomiska indikatorer	<ul style="list-style-type: none">• Börsens hemsida• Affärstidningarnas hemsidor• Depåservice• Diskussionsgrupper på nätet	<ul style="list-style-type: none">• Dagspress• Fackpress• Radio• Text-TV• WAP-tjänster• Tips från svågern

Exempel: Söka/hämta

Vardagsaktivitet	Informationsaktivitet	Exempel på Internetalternativ	Exempel på andra alternativ
Förbereda bussresa	Ta reda på trafikinformation <ul style="list-style-type: none">• Busslinje• Hållplatser• Tider• Avgifter	Lokaltrafikens webbsida	<ul style="list-style-type: none">• Tryckt tabell• Upplysningstjänst på telefon• Hållplatsinfo• Fråga svågern

Exempel: Beställa

Vardagsaktivitet	Informationsaktivitet	Exempel på Internetalternativ	Exempel på andra alternativ
Skaffa tillgång till en rörtång	Uttrycka önskemål om att få <ul style="list-style-type: none">• beställa• köpa• låna en rörtång	<ul style="list-style-type: none">• order@clasohlson.se• www.clasohlson.se	<ul style="list-style-type: none">• Ringa Clas Ohlson, Insjön• Faxe Clas Ohlson, Insjön• Posta Clas Ohlson, Insjön• Åka till Clas Ohlson, Hamngatan• Gå till lokala järnhandeln• Låna av svågern

Exempel: Utföra

Vardagsaktivitet	Informationsaktivitet	Exempel på Internetalternativ	Exempel på andra alternativ
Säkerställa fortsatt boende	Betala månadshyran	<ul style="list-style-type: none">• Nätbetalning över affärsbank eller postgirot	<ul style="list-style-type: none">• Post- eller bankgiro• Inbetalning på post- eller bankkontor• Överlämna check- eller postväxel• Betala kontant• Betala med gentjänster• Be svågern betala

Exempel: Publicera

Vardagsaktivitet	Informationsaktivitet	Exempel på Internetalternativ	Exempel på andra alternativ
Underhålla kontakten med vänkretsen	Distribuera information från senaste träffen	<ul style="list-style-type: none">• Text- och bilder på egen hemsida• Text- och bilder med e-post	<ul style="list-style-type: none">• Följa upp på telefon• Följa upp vid nästa träff• Sända text och foton med post• Distribuera ett kontaktblad• Be svågern göra allt det där

Exempel: Utbyta

Vardagsaktivitet	Informationsaktivitet	Exempel på Internetalternativ	Exempel på andra alternativ
Underhålla kontakten med mamma	Fråga vad hon gör och hur hon mår, berätta vad man själv gör och hur man mår	e-postmeddelande	<ul style="list-style-type: none">• Träffa mamma• Ringa• Skriva brev• Faxa• Ljudkassett• Hälsa via svågern

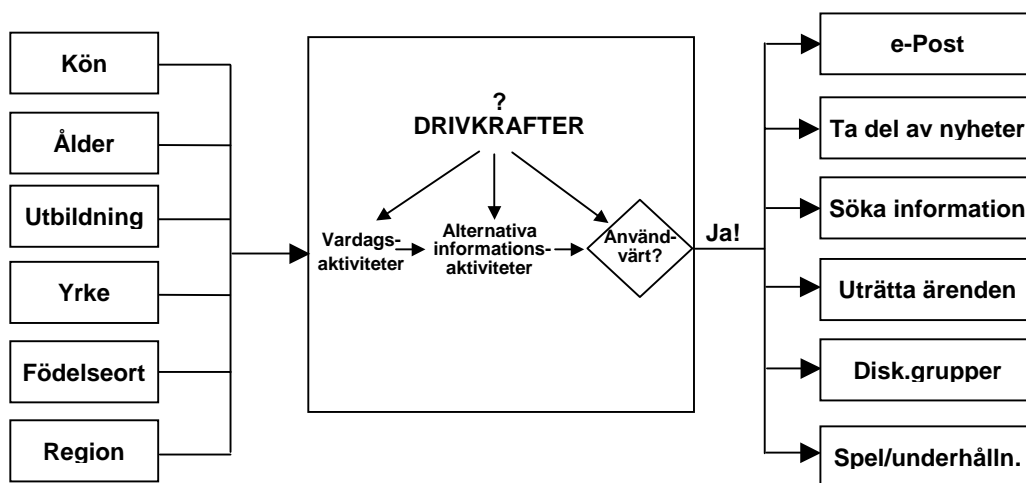
Av exemplen framgår att det finns en mängd väl etablerade och väl fungerande tillvägagångssätt att utföra de olika informationsaktiviteterna på. Även när Internetalternativet erbjuder eleganta lösningar, t.ex. information om lokaltrafiken, kan de traditionella informationskällorna vara väl så praktiska och snabba för dem som har vant sig att använda sådana.

Exemplet med Clas Ohlson visar hur den etablerade handeln utnyttjar alla tillgängliga medier, i det här fallet hela sex stycken, för att underlätta för kunderna att genomföra sina köp.

Slutligen visar förhoppningsvis ”svågeralternativen” att det alltid finns en lösning som helt baseras på personliga relationer. Till skillnad från de övriga alternativen är det fråga om aktiviteter och transaktioner som aldrig registreras och som därför varken uppmärksammas i offentlig statistik eller i företagens eller myndigheternas rapportering. ”Svågeralternativen” utgör därför en del av den s.k. informella ekonomin. Inte desto mindre förekommer de, kanske oftare än vad man tror.

Vad är det som styr?

För att sammanfatta förfogar vi nu över en begreppsmodell dels för vardagsaktiviteterna, dels för de informationsaktiviteter som vardagsaktiviteterna initierar. Bland alla tillbuds stående alternativa tillvägagångssätt att utföra dessa informationsaktiviteter på postulerar vi att den enskilde gör sitt val vad han eller hon utifrån sin personliga situation uppfattar som mest användbart.

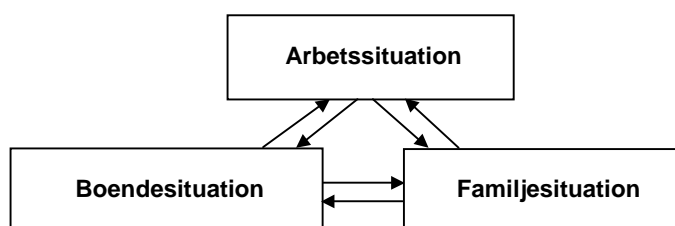

Den personliga situationen kan uttryckas i termer av egenskaper, t.ex. kön, ålder, utbildning etc, men detta utgör endast en del. Den andra viktiga delen utgör de personliga drivkrafterna. För det första utövar drivkrafterna ett bestämmande inflytande över inriktningen av vardagsaktiviteterna och i vilken ordning dessa prioriteras. För det andra påverkas även valet av informationsaktivitet. För det tredje får drivkrafterna avgörande betydelse för utfallet av vilket alternativ som är mest användbart.

Livsformen som drivkraft

Samspelet arbetsliv – privatliv

Med *livsform* menas här hur en människas familjesituation, boendesituation och arbetsituation gestaltar sig och framför allt hur de tre hänger i hop med varandra.

Det finns ett tydligt samband mellan en människas användning av Internet i arbetet och användningen privat. IT-kommissionens Äldrerapport konstaterade bland annat att tillgång till IT i jobbet ger en introduktion, utbildning och inte minst värdefulla erfarenheter. En av de viktigaste förklaringarna till varför så få äldre utnyttjar Internet är att dessa hunnit lämna arbetsmarknaden innan 1990-talets IT-boom.¹¹

Uppdelningen i arbetsliv och privatliv tas oftast för självklar, liksom att arbetsplats och bostad hålles åtskilda åt. I den dominerande tankemodellen ligger vidare en uppdelning mellan arbetstid och fritid, arbete och semester liksom att vara yrkesaktiv eller pensionär.

Den skarpa tudelningen mellan arbete och privatliv är ett resultat av det industrisamhälle som under 1900-talet definierat ramarna för den livsform som kommit att omfatta en majoritet av befolkningen i den industrialiserade världen. Denna livsform betraktas allmänt som självklar, och det är lätt att glömma att den endast berört ett par generationer, liksom att den inte ens idag gäller alla personer.

I förståelsen för hur och varför Internet används finns det anledning att uppmärksamma livsformens betydelse. Det blir inte minst aktuellt i den viktiga diskussionen av distansarbete och hur dess omfattning påverkas av tillgången till IT.

¹¹ IT-kommissionen (2002)

Thomas Højrup's livsformsteori

Livsformens betydelse blev uppenbar i samband med en studie av olika befolkningsgruppers levnadsvillkor som genomfördes i Danmark under senare delen av 1970-talet. Det visade sig nämligen meningslöst att försöka värdera levnadsvillkoren utan att först försöka besvara frågan *för vad* dessa utgjorde de nödvändiga villkoren, vad de möjliggjorde och vad de förhindrade.

Vad en viss befolkningsgrupp uppfattar som hög livskvalitet och god miljö avgörs helt utifrån det sätt att leva som utmärker gruppen. Det gäller inte minst synen på arbetet. Arbetsuppgifter som för en anställd framstår som "alienerande", d.v.s. att han eller hon upplever ett olustbringande främlingskap inför arbetet, kan för egenföretagaren vara en källa till harmoni och tillfredsställelse.

Højrup utvecklar sitt resonemang kring två typlivsformer; den *rurala* och den *urbana*. Deras främsta förtjänst är att tillhandahålla ett antal begrepp och tankemodeller som stöd för förståelsen av hur på centrala punkter människors livsvillkor skiljer sig åt. I praktiken lever många människor, familjer eller hushåll i en verklighet som lånar drag av bägge typfallen.

Den rurala livsformen - självständighetslivsformen

Den rurala livsformen, även kallad *självständighetslivsformen*, är typisk för det förindustriella samhället. Fortfarande lever den kvar på landsbygden och där inom vissa näringar såsom jordbruk, fiske med tillhörande servicenäringar. Utmärkande drag är att familjen eller hushållet utgör en produktionsenhet som i varierande grad engagerar samtliga medlemmar och med en arbetsfördelning mellan dess medlemmar.

I självständighetslivsformen blir arbetet en oupplöslig del i sättet att leva. Det betyder att man inte skiljer mellan arbetstid och fritid eller arbete och semester. Någon fast åldersgräns för utträde ur arbetslivet genom pensionering blir heller inte aktuell utan man fortsätter även på äldre dagar med sina sysslor utifrån behov och ork. Alla medlemmar har ett ansvar och ett intresse för verksamheten och dess överlevnad.

Den urbana livsformen

Den urbana livsformen är kopplad till industrisamhällets produktionsformer och som dominerar i städer och större tätorter.

Familjen eller hushållet är huvudsakligen en konsumtionsenhet. Arbetet bedrivs separerat från familjelivet och istället har "arbetsplatsen" uppstått som ett särskilt begrepp. Arbetstider, semesterledighet och pensionering är noga reglerade.

Ansvar begränsas strikt till de arbetsuppgifter som omfattas av anställningsavtalet och den anställde har inget ansvar för verksamheten i dess helhet, dess utveckling och överlevnad. Det ekonomiska utfallet av verksamheten saknar därför relevans för den anställdes lönekrav.

Eftersom arbetsplatsen huvudsakligen betraktas som en försörjningskälla upphör den att vara intressant när detta krav inte längre kan uppfyllas.

Beroende på vilken roll arbetet spelar i individens eller familjens liv gör Højrup uppdelning mellan *lönarbetarens livsform* och *karriärlivsformen*.

Lönarbete, präglad av rutinuppgifter för en främmande arbetsgivare har för arbetaren ingen mening i sig självt. Det som är meningsskapande är behovet av att kunna försörja familjen därhemma och skapa förutsättningar för en givande fritid. I lönarbetarens livsform "arbetar man för att leva" – arbetet är medlet och familjen eller privatlivet är målet.

I karriärlivsformen blir arbetet en källa till att bygga upp en identitet som förmedlar intrycket av framgång, välstånd och status till omvärlden.

Vägen dit går via ett starkt engagemang i arbetsuppgifterna och tätt återkommande växlingar av arbetsgivare och/eller position i organisationen. I karriärlivsformen "lever man för att arbeta", d.v.s. det är arbetet som är målet och familjen/privatlivet som är medlet.

Livsformsteorin i praktiken

En nyckelfråga är således vilken roll arbetet spelar i en människas liv. Betraktas det främst som ett redskap för familjens försörjning och för att i övrigt skapa de materiella förutsättningarna för en berikande fritid? Detta har stor betydelse för hur pass mycket hon eller han låter arbetet inkräkta på sitt privatliv.

I många hushåll återspeglas detta också av en ambition att slå vakt om boskillnaden mellan arbete och privatliv. Övertidsarbete betraktas av de allra flesta som ett naturligt inslag men som skall utföras på arbetsplatsen. I övrigt försöker man undvika "att ta jobbet med sig hem".

Inom andra yrken kan det finnas en tradition av att utföra en viss del av arbetet i bostaden. Lärare som rättar skrivningar och tjänstemän med fredagsportföljen full av PM är sådana exempel¹².

En ytterligare nivå representerar många karriäryrken, med övertid, tjänsteresor och representation som tenderar att breda ut sig över privatlivet. Indirekt påverkas även den återstående disponibla tiden som orienteras mot sådana fritidssysselsättningar som öppnar för karriärfrämjande nätverksbygge och som signalerar status.

En modern form av egenföretagare som vuxit fram under senare år är egenkonsulten som istället för att formellt ingå i en organisation verkar i professionella nätverk. Den här livsformen lånar fler drag från karriärlivsformen och oftast har personen ifråga sin bakgrund i denna.

Det som är gemensamt med egenföretagare inom de traditionella näringarna är självständigheten, med bostaden som (huvud)arbetsplats och där arbetet blir en integrerad del i sättet att leva. Det är här fråga om ett annat slag än ett traditionellt karriärtänkande. Snarare än att "bli chef", "jaga en titel" eller "klättra i positioner" handlar det om att "påverka utvecklingen", "klättra i utveckling" och att "lära sig nya saker".¹³

¹² Stureson (2000)

¹³ Allvin m.fl. (1998)

Livscykeln som drivkraft

Vardagssysslornas inbördes rangordning

Under sin levnad innehar en person olika roller i samspelet med sin omgivning, alltifrån den närmaste familjekretsen till relationer av mer tillfällig natur. Detta får direkt betydelse för vardagsaktiviteternas inriktning.

Dels gäller det vardagsaktiviteternas natur. Att ta hand om och uppfostra barn brukar inte vara aktuellt innan hushållet berikats med några sådana. Och när en tonåring ställs inför valet mellan att träffa kompisar eller att pyssla i trädgården blir utfallet oftast annorlunda än för en person i övre medelåldern.

Livscykeln får också betydelse för vardagsaktiviteternas inbördes rangordning. En pensionär kan som regel i högre grad prioritera läsning av morgontidningen än vad som var möjligt när hon eller han var yrkesaktiv. Nyblivna småbarnsföräldrar konstaterar snabbt att alla aktiviteter med inriktning mot personlig avkoppling förpassats långt ner på dagordningen.

Ålderstrappan år 2002

I det följande skisseras sambandet mellan faser i människans livscykel och vardagsaktiviteternas sammansättning. Grundkriteriet i fasindelningen är omfattningen av personens försörjningsansvar. Med "försörjning" menas här såväl den ekonomiska och praktiska sidan, d.v.s. både det som åstadkoms genom betalt arbete mot den yttre sfären (produktion) och det arbete som avser det egna hushållet (reproduktion).

Ett viktigt faktaunderlag utgör IT-kommissionens rapport om kvinnors användning av Internet som med många exempel konkretiserar betydelsen av livscykelbegreppet, även om det i rapporten inte dras några specifika slutsatser därom.

Det skall också betonas att indelningen är schematisk och starkt förenklad. För det första kan man tänka sig ytterligare faser som i det enskilda fallet kan vara väl så relevanta. För det andra utmärks det samtida samhället av att de olika fasernas inbördes ordningsföljd inte alls behöver följa de traditionella mönstren. Därmed tenderar också kopplingen mellan fas livscykel och den fysiska åldern allt svagare.

Därför är det viktigt att betona att det inte är faserna i sig som är det mest intressanta, utan hur förändringarna under en livscykel återspeglas i vardagsaktiviteternas sammansättning.

I uppställningen nedan markeras försörjningsansvar med "x". Fasen "Barnfamiljer" skiljer sig från de övriga i att personens direkta ansvar avser fler individer än henne själv. Detta markeras med två x i reproduktionskolumnen.

Fas i livscykeln	Ansvar för produktion	Ansvar för reproduktion
Barn	-	-
Ungdom	-	-
Studerande	-	x
Yngre yrkesaktiva	x	x
Barnfamiljer	x	xx
"Utflugna barn"	x	x
"Yngre äldre"	-	x
"Äldre äldre"	-	-

Övriga kommentarer till tabellen:

- Från och med att en person blir myndig är hon eller han i princip ansvarig för sin försörjning under återstoden av sin levnad. Detta hindrar inte att det vid behov kan utgå samhälleligt stöd. De stödsituationer som markeras i tabellen är "Studerande" (studiemedel) och "Äldre" (pension). För båda grupperna förutsätts dock att de skall kunna ta hand om det egna hushållsarbetet.
- Skillnaden mellan "Yngre äldre" och "Äldre äldre" är att personerna i den senare gruppen inte längre själva klarar av hushållsarbetet utan behöver någon form av stöd.

När gör man vad?

Nu består livet inte enbart av arbete. I avsnittet om vardagsaktiviteternas struktur fanns även plats för studier och avkoppling. Enkelt uttryckt kan den tid som återstår när arbetet (produktion/reproduktion) är avklarat ägnas åt studier och/eller avkoppling. Mycket arbete lämnar liten tid över

för studier och avkoppling och vice versa. Livscykeltabellen skall därför kompletteras med en kolumn för studier och avkoppling.

Vidare skall den tillgängliga tiden för dessa aktiviteter försöka återspeglas. Det sker genom att göra "x" till ett tidsmått, och där varje fas antas ha tre "x" tillgängliga. Det som inte används till arbete kan användas för studier/avkoppling.

Fas i livscykeln	Ansvar för produktion	Ansvar för reproduktion	Tillgänglig tid för studier och avkoppling
Barn	-	-	xxx
Ungdom	-	-	xxx
Studerande	-	x	xx
Yngre yrkesaktiva	x	x	x
Barnfamiljer	x	xx	
"Utflugna barn"	x	x	x
"Yngre äldre"	-	x	xx
"Äldre äldre"	-	-	(0)

Vad som nu går att utläsa är att barn och ungdom har mest tillgänglig tid för studier och avkopplande aktiviteter av alla.

Att personer med hemmavarande barn har mindre tid för avkopplande verksamheter än vad de hade innan de fick barn, respektive vad de får när de vuxna barnen lämnat föräldrahemmet, är heller inte någon kontroversiell slutsats. Samma gäller att den tid som finns tillgänglig för studier och avkoppling ökar när personen lämnar arbetslivet, alltså "Yngre äldre".

För gruppen "Äldre äldre" är det väl tyvärr så att samma skröplighet som gör att de behöver hjälp i hemarbetet också lägger hinder i vägen för många andra aktiviteter som de annars gärna skulle ha ägnat sig åt.

Livscykelns schemat i all sin enkelhet, och med reservationen för att varje människas liv är en unik berättelse, hjälper ändå till att fästa uppmärksamheten på att en människas vardagsaktiviteter och deras sammansättning förändras under hennes livstid. Detta kommer även att återspeglas i hennes användning av Internet.

Livsstilen som drivkraft

Ett oändligt antal beslut

En människas vardagsliv består av ett stort antal återkommande handlingar. En del av dessa är gemensamma för (praktiskt taget) varje människa under större delen av hennes liv, och oavsett hur hon väljer att inrätta det. Det gäller aktiviteter som att äta, sova, klä sig, sköta sin hygien och vårda sina tillhörigheter. Andra handlingar kan man välja att utföra eller att avstå ifrån, t.ex. att läsa morgontidning, att baka sitt eget matbröd eller att spela piano.

Gemensamt för samtliga dessa aktiviteter är dock att de kan göras på olika sätt och att var och en har att ta ställning till *hur* detta skall ske. Dessa beslut sker oftast omedvetet, vi tänker inte ens på att en valsituation föreligger. Summan av alla dessa personliga beslutsregler utgör den enskilde personens *livsstil*.

Exempel: Använda Internet

Bara det att sätta igång datorn, koppla upp sig mot Internet och sedan klicka sig vidare innefattar en rad delaktiviteter, där var och en av dessa förutsätter att personen i fråga gör eller har gjort ett val, d.v.s. fattat ett beslut.

Beslutet att över huvud taget använda Internet kan påverkas av personens allmänna attityd till nya tekniker. Han eller hon kan känna olust inför att ersätta traditionell direktkontakt mellan människor, antingen ansikte mot ansikte eller per telefon, med en utveckling som bygger på "virtuell" samvaro.

För många spelar utrustningen mindre roll, för andra är frågan viktig. T.ex. har Mac en stark ställning inom universitetsvärlden och bland kulturskribenter.

I vissa fall upplever många användare inte ens att det föreligger en valsituation. Har man skaffat en PC framstår det för de flesta som självklart att operativsystemet är Windows. För andra är Linux ett fullt möjligt alternativ och där valet kan påverkas av attityden till Microsoft. Samma gäller valet av Internetbrowser (Explorer eller Netscape).

Avgörande för vilken form av uppkoppling man väljer (modem eller bredband), är hur man värderar nyttan av användningen som sådan, hur man värderar skillnader i uppkopplingstid och kvalitet i överföringen, ställt emot den högre fasta kostnaden för bredband.

För vilka ändamål Internetmediet sedan används återspeglar sedan en rad faktorer, vilket ju är syftet med rapporten att belysa.

För att sammanfatta har livsstilen därför betydelse för frågan *om* Internetmediet används, dels *på vilket sätt* och dels *för vilka ändamål* användningen sker.

Ett verktyg för att hantera vardagen

Fler författare har behandlat frågan om livsstil. Beroende på vilka samhällsfenomen som studerats har definitionen av livsstilsbegreppet fått olika utformning. Någon är extremt komprimerad (Zetterberg), en annan mer resonerande (Jansson), en tredje endast delvis begriplig (Bourdieu)¹⁴.

När levnadsmiljöerna blir allt mer varierade och svåra att kontrollera måste den enskilde individen för att skapa struktur i sin tillvaro etablera egna regler för hur beslut och vardagsrutiner skall utformas. Det är summan av alla dessa regler som utgör den personliga livsstilen, och som fungerar som stöd för att hantera den mängd valalternativ som hon eller han utan uppehåll ställs inför.

I sin avhandling "Image Culture" från Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet skriver André Jansson att ett liv utan en livsstil blir ett liv totalt utan struktur och kontinuitet, och där individen tvingas att tolka och överväga olika saker om och om igen. Livsstilen fungerar som ett slags filter för vilka fenomen som skall inlemmas i tillvaron och vilka som inte skall det.

I ett livssammanhang där kulturella värden hela tiden förändras och där individens känsla av samhörighet inte längre baseras på klassmedvetenhet eller lokal tillhörighet, spelar istället val och överväganden av estetiskt natur en viktig roll för den individuella utvecklingen.

Begreppet livsstil är därför nära förknippat med *smak*. Alla återkommande beslut om t.ex. vilka kläder som skall köpas och hur dessa

¹⁴ Detta sagt om man i ordet "definition" lägger innebörden att den skall tjäna som en klarläggande utgångspunkt för den fortsatta diskussionen.

bäst kan kombineras, hur bostaden skall inredas för att utstråla hemtrevnad och harmoni, vilken samtalsstämning och vilka ordval som är tillåtna i umgänget mellan barn och föräldrar, är också ett uttryck för en smakuppfattning. Kopplingen till smak öppnar också för en *värdering av livsstilar* – god eller dålig, distingerad eller vulgär, ”stram”, ”nyrik” – i omgivningens ögon.¹⁵

Hemförhållanden och utbildning

Bourdieu publicerade i slutet av 1970-talet sina resultat om hur livsstilar uppstår. Enligt honom är en människas uppväxtmiljö och utbildning avgörande för utformningen av hennes livsstil. De vanor och rutiner som råder i föräldrahemmet, liksom föräldrarnas attityder, värderingar och smak, präglar henne för livet. Här utgör föräldrarnas – huvudsakligen faderns – arbetssituation den allt överskuggande bestämningsfaktorn. Att vara arbetare, tjänsteman, lärare eller advokat motsvaras av tydliga och typiska olikheter i fråga om livsstil.

Ett kompletterande inflytande på den unges livsstil utövas av utbildningssystemet och miljön kring detta. Sammanfattningsvis menar Bourdieu att en person ärver sina föräldrars livsstil men att denna kan påverkas av utbildningssystemet, t.ex. så att personen gör en ”klassresa”.

Bourdieu gjorde sina observationer under 1960- och 70-talen och mycket har förändrats sedan dess. Framför allt har arbetets betydelse för utformningen av den personliga livsstilen minskat. Vidare genomgår numer en mycket stor andel av alla ungdomar en förhållandevis lång utbildning – oftast oavsett vilket yrke man sedan ägnar sig åt. Denna “avexklusivering” av den högre (eller i varje fall längre) utbildningen har utan tvivel bidragit till att neutralisera utbildningens livsstilsdanande egenskaper.

Medias betydelse

En generation efter det att Bourdieu gjorde sina iakttagelser, har istället massmedia kommit att till stora delar ersätta arbetets och utbildningens roll för utformningen av livsstilar.

André Jansson skriver att den kontinuerliga expansionen av mediasektorn under 1900-talet har bidragit till den ökande ekonomiska och sociala betydelsen av sådana begrepp som “*image*” och

¹⁵ Bourdieu (1979/84)

“varumärkesvärde”. Det är i mediasystemet som de kods-system i vilka vi tänker och uttrycker oss i stor utsträckning cirkulerar.

Det traditionella industrisamhället utmärktes genom tillskapade behov att *äga saker*. Det nya mediadrivna samhället är istället extremt inriktat mot hur saker *uppfattas*. Denna tendens återspeglas dels av att en vara i ökande utsträckning värderas utifrån utseende och stil, dels att det är massmedia som styr stora delar av människornas bild av vardagen.

Utvecklingen inom massmedia och informationstekniken utgör en av de viktigaste drivkrafterna bakom mångfalden i uttrycksformer i det samtida samhället. Efter att betydelsen av traditioner, religion, frändskap och lokala gemenskaper eroderat, har istället expansionen och diversifieringen i mediaproduktionen skapat nya möjligheter för att utveckla identiteter.

Konsumtion istället för etik och etikett

“Uppfostran” inriktad på konsumtion, där media och annonsering spelar en viktig roll, har i stor omfattning kommit att ersätta uppfostran i moral och etikett. Redan som barn tränas individen i att träffa val utifrån vad en produkt *betyder* snarare än vad den egentligen *är*.

Enligt Bourdieu är detta ett typiskt medelklassbeteende. Medan arbetarklassen fäster störst avseende vid hur saker *är*, är medelklassen fixerad vid hur sakerna *uppfattas*. Från medelklassens ängsliga strävan efter att bli sedda på ett fördelaktigt sätt avviker även de mer privilegierade klasserna. Dessa vet ju ändå vilka de är, är trygga i sina roller, och därmed kan strunta i vad omvärlden tycker.

Trendskapandets dynamik

Jansson pekar på att det inom den nya konsumtionsdrivna medelklassen finns vissa grupper med särskild förkärlek för nyheter. Dessa fungerar också som mäklare för nya trender. Man återfinner dem företrädesvis inom design, reklam och media. Vad som här saknas av den traditionella bourgeoisens ekonomiska styrka och möjligheter, kompenseras genom att kontinuerligt tillskapa och sprida nya kulturella kods-system (trender).

Att följa dessa trender blir en del av den moderna medelklassmänniskans livsstil. Därmed ersätts den mer gammaldags moralen, med vilken den dock delar den ångestskapande effekten: Är mitt handicap OK? Wok eller sushi när chefen kommer på middag?

Att skapa en identitet

Livsstilen blir också den formel som signalerar individens tillhörighet till en särskild kulturell gemenskap. Detta är dess andra viktiga funktion enligt Jansson. Frågan om *vem jag är*, att skapa en egen identitet, är inte endast en fråga om inre säkerhet utan också om ett socialt och kulturellt igenkännande.

Ett viktigt sätt att uppnå en sådan bekräftelse är att uttrycka detta genom en livsstil. Det handlar lika mycket om att vara olik andra som att ingå i en speciell grupp. I mer socialpsykologiska termer utgör kärnan i en människas livsstil balansakten mellan likhet (tillhörighet och integration) och olikhet (individualitet och separering).

Till skillnad från det tidigare industrisamhället, där identiteten främst fanns knuten till arbetet, har konsumtionen blivit det främsta uttrycksmedlet för en personlig identitet, s.k. *reflexiv konsumtion*.

Social ambition

Livsstilens tredje funktion är att vara *verktyg för en social ambition*. Livsstilar är alltid, direkt eller indirekt, öppet eller i hemlighet, fråga om en symbolisk strävan. Det handlar om en kontinuerlig omvärdering av social gradering.

En livsstil kan här ses som en strategi med vars stöd medlemmarna i en samhällsgruppering söker särskilja sig från den grupp som man uppfattar närmast under i hierarkin och som får tjäna som symbolisk språngbräda. På motsvarande sätt handlar det också om att identifiera sig med gruppen som man uppfattar som omedelbart ovanför sig och vars livsstil de söker efterlikna.

Att matcha konsumtion och position

Vad innebär ”god smak”? Enligt livsstilsteorin är det att identifiera sådana varor som kan förknippas med den sociala position man innehar. För att ”passa bra tillsammans” krävs att personen och varorna återfinns i ungefär motsvarande position i sina respektive kategorier. Köper man fåtöljen på IKEA, Nordiska Galleriet eller i Milano? Klär man upp sig på någon *factory outlet*, på NK eller i Paris?

Det finns oräkneliga sociala arrangemang vars syfte att reglera förhållandet mellan att vara och att föreställa. Det kan gälla allt ifrån formella förbud mot att bära uniformer, ordnar och titlar till de mest

subtila former av reprimander som syftar till att återkalla till verkligheten dem som genom "opassande" uppträdande uttrycker en självuppskattning som ligger betydligt över vad omgivningen anser.

Marknaden för konsumentvaror

Konsumtionen spelar därför en central roll för individen i hans eller hennes strävan att utveckla sin identitet, och med mer eller mindre tydliga demarkationslinjer gentemot sociala grupperingar med livsstilar på lägre nivå. Detta får också betydelse för synen på drivkrafterna på marknaden för konsumentvaror.

Enligt den traditionella ekonomiska teorin är marknaden efterfrågestyrd, i den mening att den enskilde konsumenten utgör en suverän aktör vars önskemål företagen i konkurrens kämpar om att uppfylla.

Mot denna syn finns en utbredd kritik som ifrågasätter konsumentens reella inflytande över utformningen av de varor han eller hon har att tillgå. Enligt kritiken är konsumenten snarare att betrakta som ett mer eller mindre hjälplöst offer. Företagens ledstjärna är att maximera sin vinst vilket leder dem till att utveckla onödigt dyra produkter som sedan bjuds ut på marknaden med hjälp av mördande reklam. Enligt detta synsätt är marknaden således utbudsstyrd.

Verkligheten är enligt Bourdieu att matchningen mellan utbud och efterfrågan inte kan ses som ett enkelt utfall av att producenterna trycker på konsumenterna sina produkter. Det handlar heller inte om en medveten strävan att tjäna konsumenternas behov. Istället är det ett resultat av en samordning av två relativt oberoende drivkrafter. De varor som utvecklas mellan olika producenter i konkurrens, möter efterfrågan som skapas i de likaså antagonistiska relationerna mellan olika samhällsgrupperingar.

Dessa båda krafter är så inbördes relaterade att varje förändring i varuutbudets sammansättning föranleder en förändring i smakmönstret. Men på motsvarande sätt initierar också en förändring i smakmönstret, t.ex. till följd av förändrade värderingar, en anpassningsprocess i producentledet i syfte att dra kommersiella fördelar av förändringen.

När skapandet av den egna livsstilen blir ett centralt projekt för individen förutsätter detta ett stort mått av reflektion och begrundan. Detta återspeglas av en motsvarande reflektion bland varutillverkarna för att anpassa sig till kulturella förändringar i omgivningen. Följaktligen blir såväl konsumtion som produktion verksamheter som i allt högre grad styrs av kulturella överväganden.

Den som eventuellt sätter ett frågetecken inför ovanstående resonemang rekommenderas att begrunda de senaste årens försäljningsutveckling för Ericssons respektive Nokias mobiltelefoner. Tydligare och mer närliggande exempel på den finansiella kraften i dessa ”kulturella överväganden” går knappast att uppbringa.

Rapporten ”Image Culture” inleder med konstaterandet att alla idag utgör delar av marknadssegment och målgrupper. I det ögonblick vi föds till livet, föds vi också som konsumenter. Vi kategoriseras i begrepp som behov, önskemål, färdigheter och förmågor, och blir sedan föremål för företagets uppvaktning i överensstämmelse härmed. De nya mediadrivna dagsländorna i *image* och stil involverar dels en ökad frihet vad gäller uttrycksformer i smak och stil för konsumenten, dels en kontinuerlig jakt bland producenterna för att omvandla dessa nya idéer till kommersiella fördelar.

Sambandet livsform – livsstil

Mellan begreppsfamiljerna livsform och livsstil finns många beröringspunkter som ibland kan göra det svårt att skilja dem åt. I Zetterbergs skrift om arbete, livsstil och motivation görs heller ingen åtskillnad utan hans livsstilsbegrepp innefattar även arbetsförhållandena.

Bourdieu tydliggör sambandet indirekt när han identifierar föräldrarnas arbetssituation – alltså livsform – som den viktigaste bestämningsfaktorn för en människas livsstil. Det kanske enklaste sättet att skilja mellan de bägge begreppen är att livsformen centrerar kring förhållandena för hur hushållet uppbär sin försörjning, d.v.s. de materiella förutsättningarna. Livsstil handlar istället om vilka värderingar kännetecknar medlemmarna i hushållet.

Praktiskt betyder detta att en person under sin levnad på ett radikalt sätt kan förändra sitt sätt att försörja sig på utan att fördenskull ändra sin livsstil. Det omvända är givetvis också möjligt.

Sambandet livscykel – livsstil

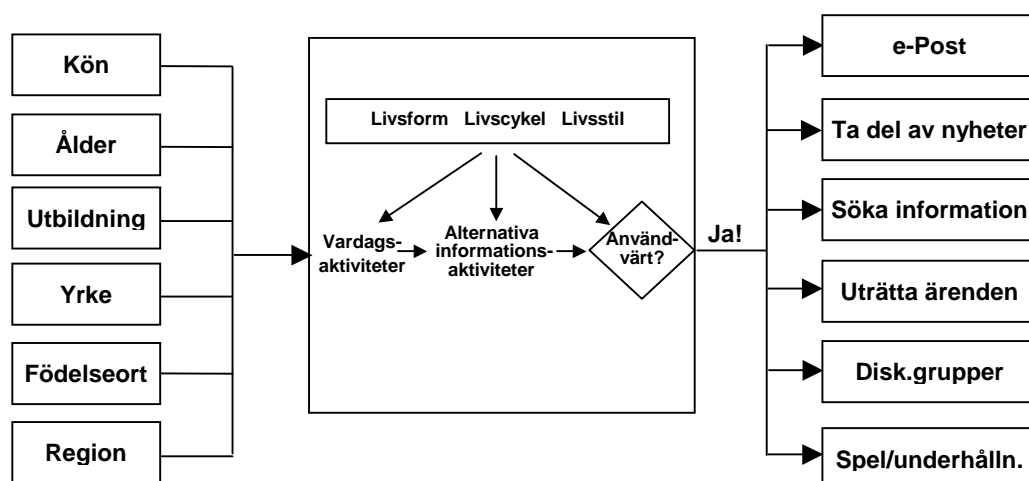
Det finns fler kopplingar mellan den fas i livscykeln som en människa befinner sig i och hennes livsstil. Detta kan bli särskilt tydlig i samband med övergångar från en fas till en annan. Ofta åtföljs sådana förändringar av en förändrad syn på det egna jaget. Exempel på detta är när en yngre person förändrar sitt yttre – klädsel och frisyra – i samband med etableringen i yrkeslivet, eller attitydförändringar hos nyblivna föräldrar.

Andra och ofta mer smärtsamma förändringar i synen på den egna identiteten kan uppstå i samband med att barnen blir vuxna och flyttar hemifrån, vid pensioneringen eller om man genom sjukdom blir tvungen att ompröva sina framtidsplaner.

Begreppsmodellen i sammanfattning

För en enskild person utövar således drivkrafterna, här i termer av livsform, livscykel och livsstil ett bestämmande inflytande på

- inriktningen av vardagsaktiviteterna och i vilken ordning de prioriteras
- vilka alternativa informationsaktiviteter som kan komma ifråga
- vilket av alternativen hon eller han finner mest användbart

Den sammanfattande bilden illustrerar därför den situation där Internetalternativen i samtliga fall befunnits vara mest användbara. I de följande avsnitten kommer drivkrafternas betydelse för olika slag av Internetanvändning att diskuteras.

Hur möblerar man en dator?

Smaken styr placeringen

En fråga av stor betydelse, sällan tillräckligt uppmärksammas, är datorns placering i bostaden. För de allra flesta spelar här estetiska överväganden samma självklara roll som vid valet av soffgrupp eller gardiner. Såväl datorn som kringutrustning är funktionellt utformade utifrån arbetsplatsens krav. Det medför samtidigt att den i de allra flesta hushåll diskvalificeras från en central placering i bostaden. Vem skulle för övrigt vilja ha en kopiator i vardagsrummet?

Här lägger *smaken* hinder i vägen, att datorns utseende inte står i samklang med folkflertalets livsstil. Frågan om Internetgränssnittets design och placering har en avgörande betydelse för den process i vilken ny teknik införskaffas och tas emot i hemmet.

Detta finns utvecklat i en engelsk rapport från början av 1990-talet som fått karaktären av standardverk¹⁶, men återkommer också i bland annat "Fånga vardagen"¹⁷ och andra aktuella svenska studier. Om datorns utseende uppfattas som störande riskerar den att bli förvisad till bostadens periferi – hos barnen eller till ett arbetsrum i källaren. Då har man samtidigt avgjort en av de viktigaste förutsättningarna för *vem* i hushållet som Internet i första hand kommer att vara tillgänglig: Barnen eller de vuxna?

Indirekt har man också tagit beslut om huvudinriktningen på användningen av Internet. Med datorn hos barnen kommer deras behov och intressen att dominera.

Ledningsdragnings bestämningfaktorer

En annan slutsats är att genomslaget för bredband påverkas av om anslutning kan ske via befintliga el- eller teleledningar eller om det krävs nydragning av kabel. För snabbheten i spridningen är troligen detta en långt viktigare fråga än den om ledningarnas överföringskapacitet. Att dra kabel genom alla rummen på en arbetsplats är en sak, att göra motsvarande i ett hem är en annan.

¹⁶ Silverstone m.fl. (1992)

¹⁷ Ellegård & Wihlborg (2001)

Beslutssituationen i ett hushåll är mer komplicerad. Förutom att handla om ekonomi spelar också estetik en viktig roll. Vidare måste medlemmarna i ett hushåll i regel vara överens om i vilken ordning olika utgifter skall prioriteras. Frågan blir därför beroende av att alla i hushållet anser de kvalitetsvinster som kabeldragningen möjliggör vara lika viktiga.

Livsformens betydelse

I internationell jämförelse har svenskarna rymliga bostäder, vilket i många fall lämnar utrymme för särskilda arbetsrum. Där får också datorn en naturlig hemvist. Vem eller vilka i hushållet som sedan använder den för att gå ut på Internet styrs sedan bland annat av vilket livsformsalternativ som är aktuellt.

Ju större utrymme som arbetet upptar av den tid som man vistas hemma, i desto större utsträckning lägger den eller de vuxna beslag på arbetsrummet. Detta blir särskilt tydligt för konsulten/egenföretagaren i nätverk och med huvudarbetsplatsen i bostaden. Med ständig uppkoppling och där uppdragsarbete och vardagssysslor tidsmässigt glider in i varandra finns alla förutsättningar för att Internetmediet skall få ett både intensivt som mångsidigt utnyttjande även för privata ändamål.

Radikalt annorlunda blir utfallet för dem som ”undviker att ta med sig jobbet hem”. När kopplingen till arbetet saknas tenderar användningen att bli mer sporadisk. För de vuxna riskerar datorn att bli ytterligare en bland hemmets lågutnyttjade ”fritidsprylar”.

Motsvarande resonemang kan tillämpas på beslutet att skaffa bredband. När uppkopplingen mot Internet från hemmet är en viktig del av en persons yrkesliv, blir detta en stark impuls att ersätta modemmet med en fast uppkoppling.

Som en följd härav blir Internetmediet betydligt mer intressant som verktyg för många vardagliga sysslor. Det gäller inte minst barnfamiljer som har svårt att få tiden att räcka till och där Internet skulle kunna underlätta vardagen.

Sammanfattningsvis kan vi urskilja två faktorer med särskild betydelse för hur snabbt Internet etableras som en vardagsteknik inom ett hushåll:

1. Om det finns en tradition att sköta (en del av) arbetet hemifrån
2. Hur pass väl designen av utrustningen står i samklang med den smakuppfattning som råder i hushållet.

Att arbeta på distans

Felslagna prognoser

Sedan fler decennier har datortekniken förutspått skapa en kraftig tillväxt i distansarbetet.¹⁸ Det visar sig dock att ökningen varit måttlig, trots en snabb spridning av datoranvändningen. Fler distansarbetare än andra förvärvsarbetande använder informations- och kommunikationsteknik i bostaden, men fortfarande sker mycket distansarbete utan sådan teknik.¹⁹

Drivkrafterna

Det saknas inte motiv för ett flexiblare förhållande mellan bostad och arbetsplats. En rapport utarbetad av forskare vid Institutionen för arkitektur i Lund belyser ett antal olika drivkrafter.²⁰

Långa restider till och från arbetet är en sådan drivkraft. Detta är inte längre endast ett glesbygdsfenomen. I storstadsområdena handlar det dels om trafikstockningar, dels om höga boendekostnader som tvingar folk att bosätta sig allt längre bort från stadskärnorna. Nyköping och Västerås anses numer ligga inom pendlingsavstånd till Stockholm.

En annan pådrivande faktor är förändrade former för arbetslivets organisation. Det gäller såväl i privat som i offentlig regi. Det här slår lite olika beroende på om det är fråga om traditionella lönarbeten eller karriäryrken.

Gemensamt för båda är att motorn bakom förändringarna är en strävan mot ”ökad flexibilitet”, d.v.s. lägre andel fasta kostnader bl.a. i form av löner. Inom karriäryrkena tar det sig uttryck i form av en rörelse bort från anställning inom större enheter och organisationer mot att arbeta i avknoppade specialistföretag på uppdragsbasis, alternativt som egenkonsult eller frilansare. När det gäller lönarbetena handlar det oftare om att verksamheten läggs ned och/eller flyttas utomlands, alternativt att

¹⁸ Med distansarbete kan man mena många olika saker men frågan är väl utredd och berörs därför inte närmare här.

¹⁹ Stureson (2000)

²⁰ Wikström m.fl. (1998)

den säljs, i förekommande fall privatiseras (inte sällan för att lite senare läggas ned och/eller flyttas utomlands).

En tredje drivkraft kan vara önskan att ta kontroll över sitt eget liv och där distansarbetet ingår som ett led i ett livsprojekt.

Den fjärde drivkraften är informationsteknikens snabba utveckling. Inte minst spelar datoriseringen av företagens och myndigheternas verksamhet en viktig roll. Genom denna öppnas nya förutsättningar för samverkan på distans.

Restriktionerna

Att hindren för distansarbete både kan vara av objektiv och subjektiv natur framgår i en Teldok-rapport av Lennart Forseback. Till de *objektiva* restriktionerna hör att arbetsuppgifterna skall vara möjliga att lyfta ur den traditionella arbetsplatsen. Dit hör sådana yrken och befattningar som innebär handhavande av data, information eller kunskap.

Detta betyder samtidigt att ett stort antal yrken saknar förutsättningar att bedrivas på distans. Här ingår flertalet yrken som innebär en direkt insats för att framställa och tillhandahålla varor eller tjänster. Dessa återfinns främst som lönarbeten inom såväl den privata som offentliga sfären.

Till de *subjektiva* restriktionerna räknas allt sådant som är individberoende. Dels kan det handla om personliga egenskaper som t.ex. trygghet i jobbet och i det egna jaget, att inte stundligen behöva få bekräftat värdet av de egna prestationerna. Kombinationen av höga prestationskrav och lösa arbetsvillkor ställer stora krav på effektivitet och fokus, initiativ och ansvar.

Samma tankegångar lyfts fram i ”Gränslöst arbete eller arbetets nya gränser”, ett gemensamt projekt mellan Arbetslivsinstitutet och Psykologiska institutionen vid Stockholms universitet. Distansarbetet ger individen möjligheter att själv strukturera sitt arbete och därmed en ökad autonomi. Men dessa möjligheter innebär samtidigt ett ökat personligt ansvarstagande. Arbetet ger inte bara individen möjligheten att själv strukturera sitt arbete, det kräver det av henne.²¹

²¹ Allvin m.fl. (1998)

Åldersfaktorns betydelse

Forsebäck betonar också betydelsen av hur länge man varit aktiv i sitt yrke. För alla yngre yrkesverksamma gäller att det egna jaget skall etableras, att kontakter skall knytas och att en identitet skall formos. Allt detta bestäms i relation till den omgivande verksamheten, till andra människor. Här är arbetsplatsgemenskapen av fundamental betydelse. Om distansarbetet leder till isolering och utanförskap blir sannolikt motivationen lägre, arbetsprestationerna sämre och måluppfyllelsen lägre. Dessa omständigheter talar starkt emot distansarbete för de nyss inträdna på arbetsmarknaden.

För många personer i 40-årsåldern går det att hitta ett mönster. Man frigör sig från den formella organisationen med dess hierarkier och mål för att lita till egna förmågan i kraft av de nätverk som hon eller han byggt upp. Uppbrottet kan vara ett resultat av överväganden om livsmål och livsprojekt. De uttalade motiven varierar, men som regel är syftet att reducera inneboende kravkonflikter mellan arbete, familj och boende. Det kan t.ex. handla om att vara mer närvarande sina barn under deras uppväxt eller att kunna bo på ett ställe där man känner trivsel.

Driver tekniken på utvecklingen?

Frågan diskuteras ingående av Lennart Sturesson i sin avhandling om distansarbete vid Tema T på Linköpings universitet. Bland annat skriver han att det bakom prognoserna om distansarbetets expansion oftast ligger följande resonemang:

”Informations- och kommunikationsteknik (IKT)²² är en kraftfull och användbar teknik för ”informationsarbete”. Det finns individer som vill vara flexibla och arbeta i bostaden. Därför kommer distansarbete att expandera.”

Nu visar det sig att verkligheten sällan är så enkel att ny teknik direkt leder till sociala förändringar. För det första tar det tid innan en ny teknik introduceras på ett nytt område. Distansarbete var vanligt även före personatorernas tid, men det betyder inte att distansarbete startas så snart datorerna finns. Först måste individen lära sig och bli förtrogen med det nya redskapet, därefter kan han eller hon använda det i bostaden.

Enligt Sturesson är det största hindret att IKT inte är färdigutvecklad. Tekniken är inte så användarvänlig som den exempelvis bör vara för att

²² Sturesson använder genomgående denna benämning

en företagare utan stort teknikkunnande skall kunna använda den. Bäst fungerar det om utövaren har god förtrogenhet med informationstekniken, så att hon eller han kan lösa de tekniska problem som uppstår, alternativt att snabbt kunna få hjälp. Dessa slutsatser står därför helt i överensstämmelse med resultatet av IT-kommissionens studie av kvinnors Internetvanor.

Det verkar alltså, skriver Sturesson, som om IKT, tvärtemot den allmänna uppfattningen att vara en pådrivare, i många fall är ett hinder eller begränsare för distansarbete – åtminstone så länge balansen mellan användarvänlighet och kompetens är som den är.

Ett sammansatt mönster

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att frågan om att arbeta på distans är komplex och inbjuder till diskussion i termer av såväl livsform, livsstil som livscykel. Sturessons resonemang ansluter sig till livsformsteorin: Drivkraften att arbeta från hemmet har för det första ingenting med teknik att göra. För det andra är förtrogenhet med IKT från arbetsplatsen ofta en förutsättning för att börja utnyttja samma teknik i hemmet.

Samma tankegångar återfinns i ”Gränslöst arbete eller arbetets nya gränser”. Distansarbetet kan ingå i en större plan där arbete och karriär sätts i relation till de egna livsmålen och det egna livsprojektet. Detta tar sig uttryck i att arbetet tenderar att uppfattas som ”ett sätt att leva”, något som utmärker självständighetslivsformen i livsformsteorin. Forsebäck lyfter fram arbetets och arbetsplatsens betydelse för den egna identiteten och grupptillhörigheten (livsstilsargumentet), men också hur betydelsen varierar med hur lång tid man varit aktiv i sitt yrke (livscykelargumentet).

Att uträtta ärenden på nätet

Sociala världar och virtuella

I sin avhandling om banktjänster på Internet vid Företagsekonomiska institutionen på Stockholms universitet tar Camilla Carlell upp några grundläggande beteendemönster. Prototypen för det mänskliga samspelet, skriver hon, är direktkontakten ansikte mot ansikte. Där sker ett kontinuerligt utbyte av uttryck där varje uttalande, gest eller handling från den enes sida möts av ett uttryck och bekräftelse från den andre.

Men även närvaron av andra, kanske obekanta personer, är källor till information som kan bidra till ökad säkerhet i det egna beteendet. Det kan exempelvis röra sig om kunder i banklokalen eller butiken, deras attityder och handlande. Behövs nummerlapp? Hur gör man när man beställer eller betalar?

Det är genom omgivningens reaktioner som en person får reda på vad hans eller hennes handlingar betyder. Skulle ett svar eller en reaktion utebli uppstår problem. Om Anna inte reagerar på Bosses tal och handlingar kan detta tolkas som att Bosse saknar betydelse för Anna. Och om någon inte får det slag av bekräftelse som han eller hon förväntat ligger det nära till hands att befara ett missförstånd.

När direkt mänsklig kontakt i vardagslivet ersätts med informationsteknik händer det inte sällan att svar eller bekräftelser uteblir eller är obegripliga. Indirekt spelar tekniken här rollen av en enfaldig eller oförskämd person som inte svarar, inte reagerar och som inte erbjuder någon hjälp.

För det första är det oklart vad som har hänt: Bokades biljetterna? Blev hyran betald?

För det andra är det osäkert hur detta skall tolkas; beror felet på mig, datorn, teleoperatören eller webbägaren?

För det tredje är det svårt att veta vad som krävs för att komma vidare.

Hos många personer skapar detta osäkerhet, förvirring och olust. En naturlig följd kan mycket väl bli att man i fortsättningen undviker att använda Internet, i varje fall dess interaktiva delar.

I visionen om det goda vardagslivet ingår för de allra flesta ett samspel med omgivningen. Den underliggande drivkraften är behovet att bli igenkänd och att få sin identitet bekräftad: Att expediten i klädbutiken

erinrar sig kundens smak, att frisören minns hur han eller hon brukar tillbringa sin sommaresemester och att inte behöva legitimera sig på banken eller postkontoret. I ett livsstilsperspektiv kan den virtuella världen därför vara problematisk.

Men här finns även en livscykelaspekt: När tiden inte vill räcka till kan det nära samspelet med omgivningen betraktas som en lyx som måste prioriteras ned. Då blir Internetmediet en välkommen tillgång. Men därav följer också att många, – kanske de allra flesta, är beredda att överge den virtuella världen för den sociala, bara tiden så medger.

Betydelsen av självreglerande mekanismer

Att fysiskt inte finnas på samma plats som den person man samspekar med för att få ett ärende uträttat får andra konsekvenser. Man ser inte den andres situation utan är bara medveten om sin egen. I den fysiska världen sker hos de flesta personer automatiskt en anpassningsprocess vad gäller krav och önskemål utifrån hur man uppfattar den andres förutsättningar att gå dem till mötes. På nätet riskerar detta att aldrig äga rum.

I sin essä ”Informationstekniken gör oss till otåliga kravmaskiner” fäster Bodil Jönsson, professor vid Certec på Lunds Tekniska Högskola uppmärksamheten på ett annat slag av självreglerande mekanismer som åtföljer det mänskliga mötet. Även här handlar det om så självklara och vardagliga företeelser att vi inte ens är medvetna om dem. Sina exempel hämtar hon bland annat från sin egen undervisningsmiljö.

I den traditionella föreläsningssalen bildas efter föreläsningen ofta en kö framme hos föreläsaren av studenter som önskar ta upp enskilda frågor till belysning. Vad som då händer är att varje potentiellt tillkommande student väger den egna angelägenhetsgraden mot den troliga väntetiden, inklusive risken att föreläsaren inte har tid att ta sig an alla frågor, så att studenten får vänta förgäves. Många gånger leder detta till ett beslut att skjuta upp frågan till ett annat tillfälle. Många gånger händer också att redan nästa dag frågan inte längre framstår som lika angelägen att ställa.

Självregleringen mellan student och lärare har därför sitt pris. Somliga viktiga frågor blir förträngda. Å andra sidan hjälper självregleringen hos studenter i det tysta till med att åstadkomma en något så när acceptabel arbetsbelastning på den undervisande personalen.

Det nya rumslösa mediet ger oss fantastiska möjligheter att kommunicera. Bodil Jönsson skriver att många universitetslärare nu har fått uppleva det fascinerande frågetrycket från studenter på nätet. Det positiva är den individualisering i undervisningen som blir möjlig.

Smolket i bägaren är att trycket på information ofta blir för starkt. Individualisering fullt förverkligad tar helt enkelt för mycket tid:

”Studenterna ser inte summan av det de kräver på Internet av läraren och därför kan de inte förhålla sig till den. Var och en har sina frågor, var och en liksom hoppar upp och ner där ute på nätet och vill komma fram först, nu genast, och få sina svar. Det självreglerande rums- och tidsrelaterade från föreläsningssalen är försatt ur spel.”

E-handel

Livsstilen som drivkraft får särskild aktualitet i samband med hushållens e-handel. Det handlar dels om den ökande betydelsen av konsumtionen som medel för individen att skapa och vidmakthålla en önskad självbild, en utveckling som förstärks i det mediastyrda samhället. Denna process äger rum i symbios med varuproducenternas strävan att genom kreativa verktyg som design, presentation och annonsering förädla en vara till något helt skilt från ett funktionellt objekt. André Jansson skriver i ”Image Culture” att varans kommunikativa egenskap härigenom förstärks. Detta medför att konsumenten/användaren inte bara använder varan för praktiska ändamål utan också för att uttrycka någonting om vem han eller hon är eller vill vara.

Den här utvecklingen begränsas inte till sådana varuområden som av tradition används för att signalera status och grupptillhörighet, t.ex. kläder och kapitalvaror. Även dagligvaruhandeln utmärks sedan fler decennier av en stark tillväxt i sortimentet, och där företeelser som ”basvaror” i praktiken har försvunnit. Den ”reflexiva konsumtionen” utsträcks över allt större områden.

När valmöjligheterna mångfaldigas får detta betydelse för användningen av Internet på fler sätt. Effekten kan bli positiv eftersom behovet att kunna orientera sig om alla alternativen ökar. Samtidigt innebär frånvaron av personlig kontakt att kunden lämnas ensam i en ofta komplex beslutssituation.

Det handlar dels om överväganden av objektiva faktorer som pris och kvalitet, dels subjektiva, t.ex. hur varan kommer att uppfattas av omgivningen. Följaktligen avbryts köprocessen oftare på nätet än i butiken. Ett dilemma för näthandeln är att den i likhet med traditionell postorderhandel ger färre köpimpulser än butikshandeln.

Om strategier för elektronisk detaljhandel handlar en avhandling av Christian Persson vid Institutionen för numerisk analys och datalogi, KTH i Stockholm. Bland annat ingår en utvärdering av näthandeln med

avseende på för detaljhandeln viktiga faktorer som sortiment, fysisk tillgänglighet, upplevelse, tillit m.m. och i jämförelse av traditionella distributionskanaler. Där finns också kritiska analyser av s.k. autonoma agenter, d.v.s. individuellt anpassade sökmotorer som fungerar som köp- respektive säljstöd. Framför allt skapas en förståelse för e-handelns roll i ett övergripande detaljhandelsperspektiv.

Vad ungdomar gör på nätet

Ett nytt sätt att umgås

Med chattsajter eller chattar menas vanligen att fler personer samtidigt kan ha meningsutbyte med varandra i realtid, och där alla som är inloggade kan ta del av och delta i diskussionen.

Det kan till exempel handla om korta börsaffärer där man utbyter synpunkter, tips, nyheter och rykten. Internet kompletterar här telefonsamtalet eller affärslunchen. Det kan också vara fråga om en gemensam situation, t.ex. att vara ensamstående men med intresse av att hitta en partner. Internet blir då ett alternativ till kontaktannonsern eller dansrestaurangen.

Störst genomslag har företeelsen fått bland ungdomar. Internet har skapat ett nytt sätt att umgås, där problemet för den vuxna generationen är att de egna erfarenheterna är otillräckliga för att förstå vad som händer. Därmed ligger också känslor som oro och kanske olust nära till hands.

Bakom det periodvis intensiva chattandet finns starka drivkrafter. Också dessa kan med fördel förstås och diskuteras i termer av livsstil, identitet och grupptillhörighet. I Malin Sveningssons avhandling ”Creating a Sense of Community” växer en fascinerande bild fram.²³ Ett antal personer, huvudsakligen ungdomar, samtalar via bildskärmen och tangentbordet. Det kan gälla händelser, aktiviteter och åsikter, både lättsamma och allvarliga. Innehållet kan vara helt realistiskt men också innefatta uppiktade element.

”En känsla av gemenskap”

Genom återkommande deltagande lär sig deltagarna känna varandra och fram växer en slags gemenskap (eng. *community*), d.v.s. människor som gör saker tillsammans utifrån att de har något gemensamt. I innebörden ligger också en avgränsning gentemot omvärlden och att vissa personer ingår i gemenskapen medan andra inte gör det.

Som i alla sociala system utvecklas inom gemenskapen särskilda umgängesmonster. Syftet är att understryka samhörigheten, att

²³ Avhandling vid Tema Kommunikation, Linköpings universitet

medlemmarna skall kunna känna igen varandra och inte minst att kunna identifiera främlingar. Dels gäller det normer, värderingar och jargong²⁴.

På så sätt bygger deltagarna upp en kunskap om hur man bäst skapar uppmärksamhet, etablerar kontakt och sedan hanterar samspelet med de övriga deltagarna.

En social experimentverkstad

I likhet med samhället i övrigt finns normer som reglerar vad som är god ton och vad som inte är det. Ju mindre – exklusivare – grupper desto striktare regler och desto starkare reaktion när brott begås. Större gemenskaper uppvisar större tolerans gentemot regelbrott. Och som i alla (?) sociala system existerar också en dubbelmoral. Regelbrott kan lättare tolereras när brottslingen är en *insider* som uppnått status i gruppen än om det är fråga om en nykomling.

För en ung människa som befinner sig i en livsfas då hon som starkast utvecklar sin identitet med allt vad det innebär erbjuder gemenskapen på nätet en experimentverkstad för social träning. Till skillnad från den fysiska världen är man i den virtuella inte belastad av något socialt arv. Ingen behöver känna till den individuella historiken vad gäller grupptillhörighet, status och livsstil. Genom att själv kunna bestämma graden av anonymitet blir deltagaren fri att experimentera med olika identiteter och livsstilar.

Den virtuella gemenskapen gör det därför möjligt att få en rad centrala behov tillfredsställda: Att få uppträda och presentera sig själv, att få stöd och bekräftelse.

²⁴ Det sistnämnde är egentligen ett onödigt nedsättande uttryck för vad som i grunden är klassisk konversationskonst; behandlingen av det aktuella temat, språklig elegans och sinne för humor.

Vad äldre gör på nätet

Varför vara virtuell?

De äldre tillhör den kategori av medborgare som haft minst bråttom att börja använda Internet. Viktigaste orsakerna är dels att man hunnit lämna arbetsmarknaden innan persondatorn slog igenom i arbetslivet, dels att barnen hunnit flytta hemifrån innan PC:n invaderade hemmen.²⁵

Finns det då någon anledning för de äldre att överhuvudtaget bry sig om Internetmediet? Frågan är inte oberättigad:

Under ett långt liv har man etablerat vardagliga rutiner i överensstämmelse med sin livsstil. Jämfört med tillvaron under de aktiva åren tyngs pensionären inte av samma tidspress. Han eller hon kan välja att gå och handla, gå på posten eller banken vid tidpunkter då personalen har tid för en pratstund. Eftersom vänner och bekanta ofta är generationskamrater finns tid för att träffas, prata och göra saker tillsammans.

”Jag är fortfarande att räkna med”

I sin avhandling vid Institutionen för systemvetenskap på Stockholms universitet, om hur äldre tillägnar sig datorer lyfter Sirku Männikkö-Barbutiu fram ett antal inre motiv med koppling till den egna identiteten. Kanske överraskande, är dessa drivkrafter av en styrka som väl kan mätas med vad som sker under ungdomens socialiseringsprocess.

Att bli pensionär, att inte längre tillhöra dem som bidrar till det gemensamma fortlevnad och utveckling skapar för många ett existentiellt tomrum. Effekten förstärks av att de dagliga kontakterna som sammanhänger med arbetslivet – småpratet under rasterna, gemensamma sociala arrangemang, – allt detta upphör.

Enligt den postmoderna devisen ”Att synas är att existera” blir det för många nödvändigt att bygga nya nätverk för att synas och höras. Härigenom kan social glömska eller social död bekämpas. Detta tar sig uttryck i form av en rad aktiviteter och fyllda kalendrar från morgon till kväll, med ett liv väl lika inrutat som någonsin i det yrkesverksamma

²⁵ IT-kommissionen (2002)

livet. Det handlar heller inte enbart om socialt umgänge utan innebär också förtroendeuppgifter och ansvarstagande som förstärker den enskildes identitet och status såväl i de egna ögonen som i omvärldens.

Det tidiga industrisamhällets ideal ”Att inte ligga det allmänna till last” heter i modern översättning ”Friska och aktiva äldre”. Härtill kan också läggas det starka behovet för yngre pensionärer att markera avstånd till äldre pensionärer, de som uppfattas som svaga och sjuka. Genom en mängd intressen och stor umgängeskrets bevisar man att man fortfarande är en aktiv, socialt välanpassad person som uppfyller sina egna och omgivningens förväntningar.

Att tillägna sig IT kan i det här sammanhanget ses som en markering av det egna jaget som öppet, aktivt och framstegsvänligt, och som strävar efter att vara en del av samhället. Med hjälp av Internet skapas en ny arena för att bättre höras och synas i samhället. Personliga hemsidor kan här vara ett medel för att erövra en plats i rummet. Det fungerar ungefär som att lämna ett visitkort, eller markera ett revir, allt i syfte att bli synlig i den virtuella världen men i hopp om att också bli synlig i den fysiska världen.

Hela processen med att föra in tekniken i vardagslivet kan ses som en del av en kontinuerlig process av att skapa och återskapa den personliga identiteten. Via datorn får de äldre möjlighet att demonstrera sin kompetens och sitt deltagande i offentligheten och i det samtida samhället. Via datorn definierar de sig själva som aktiva medborgare och avlägsnar sig samtidigt från bilden av åldrandet som uppfattas som negativ.

Praktiska motiv

Vid sidan av de mer symboliska finns också praktiska motiv för många äldre att tillägna sig den nya tekniken. Datorn fungerar som en hjälpreda för att hålla ordning på all vardaglig information, t.ex. adresser, telefonnummer, födelsedagar, tidpunkter för olika möten osv. Den fyller här rollen som ett extra minne, inte minst uppskattat för dem som börjar märka av minnesluckor. Fördelen med datorn är dess diskretion, att den inte skadar den personliga integriteten, samtidigt som den utgör ett stöd för att bevara personlig kontroll och oberoende så länge som möjligt.

Ett annat hjälpmedel är e-posten som gör det möjligt att strukturera kontakterna med familjemedlemmar, släktingar, vänner och andra. Detta blir värdefullt i en tid då telefonen inte alltid är så attraktiv eftersom den förutsätter en samordning i tiden som blir allt svårare att uppnå.

Brobygge mellan det förflutna, nuet och framtiden

En annan inre drivkraft som Männikkö-Barbutiu lyfter fram är behovet för många äldre att foga in sitt liv och den egna identiteten i ett historiskt sammanhang. Genom att till barn och barnbarn tillhandahålla ”länkar” till det förflutna, främjas familjens varaktiga fortlevnad över generationerna.

Det primära målet är att stärka familjebanden genom att göra de äldre föräldrarna mer synliga för sina barn och barnbarn. Detta blir samtidigt en erfarenhet och tillgång som kan utnyttjas utanför den närmaste familjekretsen, någonting att berätta för grannar, vänner och bekanta. Det stora intresset bland äldre för släktforskning – som dessutom är som gjort för dator- och Internetstöd – kan bäst förstås i skenet från detta.

Denna strävan tar sig uttryck i att sammanställa olika slag av självbiografiskt material, t.ex. dagböcker eller brev. Med datorns hjälp blir det enklare att skriva och bearbeta text och bilder för att sedan distribueras över nätet till barn och barnbarn.

Att nedteckna sin personliga historia blir ett verktyg, dels i strävan efter att integrera sitt förflutna jag med sitt nuvarande, dels också att slå vakt om en identitet också på andra sidan graven.

Att kunna befria sig

Vad som för ungdomarna gör nätet attraktivt är möjligheten att för en stund kunna frigöra sig från det sociala arv som den egna identiteten är uttryck för. På motsvarande sätt kan för vissa äldre den fysiska frånvaron på nätet upplevas som en fördel. Det handlar här att befria sig själva från sina åldrande kroppar som i olika vardagliga sammanhang blivit till hinder för sådant man tidigare satte värde på. I cyberrymden är alla fysiska kännetecken osynliga och i så motto är vi här alla lika.

När man blir sjuk

Att lära så mycket som möjligt

Att drabbas av en sjukdom, kanske kronisk, är för många en traumatisk upplevelse och en startpunkt för olika inre processer. Sjukdomen och sådant som kretsar kring denna, – de vårdande institutionerna, läkemedel och medpatienter, upptar plötsligt en stor del av vardagen för såväl den drabbade som bland de närmast anhöriga. Hos en del tar sig detta uttryck i form av ett intensifierat utnyttjande av Internet för att på olika sätt bättre klara sin sjukdomssituation. Detta har studerats av Ulrika Josefsson vid Institutionen för Informatik på Göteborgs Universitet.

Det finns en pågående trend mot att patienterna tar en mer aktiv del och ett ökat ansvar för den egna behandlingen. I den processen kan Internet bli ett centralt redskap. Dels tar man nätet till hjälp för att lära sig så mycket som möjligt om sjukdomen i form av fakta om symptom och behandling. Det kan också handla om senaste forskningsrönen liksom om sjukdomens bakgrund och historia.

Det är också naturligt att rikta uppmärksamheten mot de läkemedel som ingår eller kan ingå i behandlingen. Ofta vill patienterna veta vad medicinerna innehåller, vilka effekter man kan vänta sig och om eventuella biverkningar. En del patienter vill dessutom kontrollera att den dos som angetts av läkaren är korrekt.

Ett annat skäl att använda Internet är att patienten på detta sätt kan hitta och lära om alternativ till den traditionella sjukvården.

Patientdrivna nätverk

Efter det att en patient har fått sin diagnos fastställd och lämnat läkarmottagningen inställer sig ofta en mängd frågor. Det rör sig dels om ytterligare frågor om sjukdomsförlopp och behandling som läkare eller annan vårdpersonal kan svara på. Problemet är att dessa sällan är tillgängliga utanför de avtalade besöken. Många frågor kan också vara av sådan karaktär att det krävs egna erfarenheter av sjukdomen för att kunna besvaras. Då är det heller inte säkert att vårdpersonalen kan ge tillfredsställande svar. Här kan *patientdrivna nätverk* spela en viktig roll.

Patientdrivna nätverk på Internet är hemsidor som startats av enskilda patienter. Att komma i kontakt med andra i samma situation är här ett

starkt motiv. Syfte är att finna medpatienter för ömsesidig information och stöd. Förutom information om sjukdomen finns också oftast hänvisningar till ytterligare informationskällor som man anser seriösa och tillförlitliga. Sidorna kompletteras ofta av interaktiva inlägg som diskussionsforum, chat, gästbok och mailinglista. Dessa mötesplatser är ibland öppna för alla men ofta krävs ett medlemskap.

Som informationskälla utgör patienters egna berättelser ett viktigt inlägg. Det kan vara berättelser om möten med sjukvården, om hur man fått sin diagnos, om hur man klarar att leva vidare och hur den nya vardagen ser ut. Eftersom berättelserna speglar upplevda erfarenheter av en sjukdomssituation utgör de också en typ av medicinsk information som sjukvården inte har samma möjlighet att förmedla.

Berättelserna ingår också som en viktig del i den socialt stödjande funktion som nätverken har för patienterna. Genom att ta del av varandras erfarenheter och genom utbyte av tips, råd och hjälp av skilda slag, stöttar och hjälper patienterna varandra. Detta gäller inte minst i mötet med sjukvård och läkare där många upplever att stödet från nätverken är nödvändigt för att orka kämpa för sin sak. Många av de deltagande patienterna menar att det sociala stödet hos andra människor liksom glädjen i att få hjälpa är ett viktigt motiv för att använda Internet.

Mötet med vårdorganisationen

Den medicinska informationen på Internet används också av patienterna i syfte att vara bättre förberedda och pålästa inför mötet med sjukvården/läkaren. Syftet är att ha ett bättre utgångsläge och på så sätt kunna påverka sin egen vård.

Det kan t.ex. handla om att hitta information om ett visst läkemedel på Internet varefter man läser om preparatet i FASS. Sedan görs en egen bedömning om man tror att det skulle vara lämpligt i den egna behandlingen och som man föreslår läkaren vad han/hon skulle kunna skriva ut. Det kan också röra sig om information om patienträttigheter och om situationen i sjukvården exempelvis när det gäller väntetider.

I sin rapport konstaterar Ulrika Josefsson att de flesta av patienterna i studien upplever en ökad säkerhet i rollen som patient. Det innebär att de blivit mer medvetna om sina rättigheter och tar ett större ansvar kring den egna vården och oftare vågar ställa krav på sjukvård och läkare om undersökningar och behandlingar. Patienterna menar att de i ökad utsträckning ifrågasätter sjukvårdens och läkarens beslut och kräver respekt på ett nytt sätt.

Avslutning

Vilka förändringar blir nödvändiga?

Efter att ha diskuterat drivkrafternas betydelse kan det också vara motiverat att något beröra de hinder som finns för en mer spridd och mer frekvent användning av Internet, liksom vilka förändringsbehov som kan härledas.

Utfallet är samtidigt starkt beroende på vilket perspektiv som anläggs. Sätts tekniken i centrum blir den självklara slutsatsen att merparten av dagens problem och ofullkomligheter kommer att i sinom tid lösas genom ytterligare teknisk utveckling. Processen kan snabbas på genom lämpligt stöd till forskning och utveckling.

En utgångspunkt i den statistiska bilden tenderar istället att leda till åtgärder som bidrar till att underlätta spridning och användning av Internet bland dem som ännu inte tagit till sig det nya mediet. Då kan det att handla om stöd till anskaffning, utbildning och kanske support.

Eftersom den här rapporten utgår från den enskilde användarens situation kommer förändringsdiskussionen att kretsa kring frågeställningen hur Internet skall kunna anpassas till privatanvändningens förutsättningar.

Tumregler för nya medier

Peter Weiss skriver i en krönika i Dagens Nyheter i mars 2002 apropå alla nya tillämpningar inom mobiltelefonin att ett nytt medium enligt hans erfarenheter måste uppfylla ett antal ganska enkla kriterier:

- Det får inte vara för krångligt
- Priset måste vara det rätta
- Det måste finnas tid att avsätta.

Hur går dessa tumregler att tillämpa på Internetmediet och vilken riktning pekar resultatet?

Enkel teknik

I inledningen berördes problemen med att tekniken ännu inte är riktigt mogen för att motsvara de krav på enkelhet, snabbhet och tillförlitlighet

som en bred användning i hemmet förutsätter. Framför allt handlar det om nödvändigheten av en fast uppkoppling via bredband, men också om olika slag av tekniska problem, ofta relaterade till programvarorna.

En tredje faktor som inte närmare berörts i rapporten är hur behovet av enkel identifiering av aktörer på nätet skall kunna tillgodoses. Mot bakgrund av de starka drivkrafter som vi sett finns kopplade till den egna identiteten går det att ana att den här frågan kan vara av större dignitet än vad man i förstone föreställer sig.

Rätt pris

Vad som hittills kan konstateras är att hushållen i stor omfattning skaffat dator, och att detta skett under förhållandevis kort tid. Enligt senaste uppgifterna från Statens institut för kommunikationsanalys (SIKA) var 54 procent av de svenska hushållen anslutna till Internet i slutet av år 2000. Till viss del har utvecklingen stöttats genom det offentliga stödet till s.k. personaldatorer men dess inverkan på utvecklingstakten har varit begränsad.²⁶ För merparten av hushållen har datorns pris uppenbarligen inte varit avskräckande högt.

Vad gäller priset för fast anslutning via bredband är det för närvarande svårare att dra en slutsats. Enligt Post- och telestyrelsen är idag cirka 20 procent av datorerna i hemmen fast uppkopplade till nätet via någon form av bredband. Detta representerar också en mycket snabb ökning eftersom motsvarande andel i början av 2000 låg strax över noll. Dock kan effekten eventuellt tillskrivas kategorin *early adopters*, vilka brukar kännetecknas av lägre priskänslighet än andra. Utvecklingen under de närmaste åren kommer att utvisa om priset överensstämmer med betalningsviljan hos en bredare krets av hushåll.

Vad som däremot står klart är att det är svårt att ta betalt för nättjänster. Ett bland många exempel är strategin hos många portalbyggare att när användarna väl en gång vant sig vid att utnyttja olika gratistjänster skulle tjänsterna bli möjliga att avgiftsbelägga. Nu vet vi att så blev det inte. Här tycks föreligga en skillnad mellan yrkeslivet och privatlivet: Inställningen till att betala för information som man är van vid att på ett eller annat sätt erhålla gratis.

²⁶ Steen (2002)

Tillgänglig tid

Av livscykelanalysen framgick att den tillgängliga tiden för avkoppling varierar under de olika faserna av en människas liv. Till dem som har mest fritid hör barn och ungdomar. Denna utnyttjas också i många fall till en intensiv användning av Internetmediet.

En annan grupp med ökad tid att disponera efter eget skön är alla de personer i medelåldern och däröver vars barn börjar bli vuxna. I vilken utsträckning Internetmediet erövrar en fast position i deras vardag är däremot en öppen fråga. Å ena sidan rör det sig här om personer som till skillnad från ungdomarna fått sitt grundläggande mönster i vardagsaktiviteterna etablerat långt före personatorns ankomst. Å andra sidan har vi nyss uppmärksamats på de starka drivkrafter som kan spåras bakom äldres Internetanvändning.

I det inledande avsnittet skrev vi att detta *kulturella arv* är något som ändras mycket långsamt. Den naturliga slutsatsen blir därför att om ett nytt medium – Internet – skall få ett snabbt genomslag inom en bred grupp av befolkningen krävs att den i så stor utsträckning som möjligt ansluter sig till befintliga mönster i vardagen.

Bostaden som restriktion

Här går det också att göra en analogi med den andra komponenten i tanken om vardagslivets långsamma förändring, nämligen *det materiella arvet*. Då handlar det i första hand om bostäderna, deras fasta inredning och rörliga inventarier. I de allra flesta hem präglas möbler, textilier och annan inredning av en påtaglig generationsfaktor, och som återspeglar de estetiska ideal som rådde när hemmet byggdes upp. En viss modernisering sker under hand, men minst lika ofta händer det att äldre generationers inventarier tillkommer genom arv.

Det är mot denna bakgrund som gränssnittsproblematiken kan ses. Från heminredningssynpunkt utgör datorn den fula ankungen. Platsen för den traditionellt utformade datorn är arbetsrummet och ingen annanstans. I det perspektivet blir den stora fördelen med den bärbara datorn att den enklare kan gömmas undan.

Vem driver på förändringen?

En nyckelfråga är därför vilket slag av utveckling som är nödvändig för att ett gränssnitt mot Internet skall placeras i bostadens centrala delar?

Var kommer genomslaget att ske först och vilka aktörer kommer att vara bärare av det nya?

Nya mönster i design och inredning uppstår i ett samspel mellan designers och deras uppdragsgivare och sprids sedan via mässor, utställningar och inredningsarkitekter. En viktig roll spelar också de tidskrifter som specialiserat sig på heminredning. Deras läsare återfinns till största delen i storstadsområdena och utmärks i övrigt av ”hög utbildning, hög inkomst och en urban livsstil”.²⁷ Det senare innebär bland annat att man snabbare än andra anammar nya trender vad beträffar klädsel, inredning, semester mål etc. Därvid är det intressant att notera att det i heminredningspressen endast förekommer datorer när reportagen handlar om arbetsrum.

– *Förändrad design är enda möjligheten för datorn att komma ur skamvrån*, som en journalist uttryckte det.

Om dessa synpunkter är representativa för trendsättarna inom heminredning tycks någon draghjälp därifrån till förändrade mönster vad gäller persondatorns möblering inte vara aktuell, i alla fall inte för närvarande.

Design viktigare än prestanda

Sedan persondatorns barndom har utvecklingen huvudsakligen fokuserat kring tekniska prestanda. Detta har säkert också legat i linje med de professionella användarnas behov och önskemål. För att bli en framgång i hemmen krävs istället det omvända: Om Internetmediet skall få det genomslag i hemmen som motsvarar dess potential gäller det att anpassa befintlig teknik och design till hemanvändandets förutsättningar. Design blir viktigare än prestanda

Nu finns det även datorer som utmärks av en genomtänkt design och som uppfattas som snygga. De utmärks också av ett så pass högt pris att de för överskådlig tid inte kan räkna med någon bredare spridning bland allmänheten utan är i första hand avsedda för mer exklusivare arbetsplatser.

Vad som krävs för hemmiljön är kanske i första hand inte bättre design på datorer utan annorlunda designade Internetgränssnitt, vilket är en annan sak. Om syftet med användningen är att uträtta sådana ärenden där telefonen annars vore ett naturligt medium måste Internetgränssnittet

²⁷ Uppgifterna baseras på samtal med journalister specialiserade på boende och inredning

finnas där telefonen finns idag, – hallen eller köket. Den får heller inte ta mycket större plats. Detta för tanken mot ett slag av lösning som påminner om det franska Minitel-systemet.

Är syftet med användningen istället underhållning i form av spel, filmer eller musik, gärna i sociala former blir istället TV:n den naturliga basenheten. Argumentet är dels TV-skärmens storlek och TV:ns centrala placering i hemmets sällskapsutrymmen.

Troligen får vi se en snabbare utveckling för TV-Internet än Köksinternet. Det tycks höra till den mänskliga läggningen att kostnader för förströelse och avkoppling lättare brukar gå att motivera än när utgifterna skall balanseras av effektivitetsvinster.

Litteratur

- Allvin, Michael & Aronsson, Gunnar (2000): *Fria lansar. En enkät- och intervjustudie om frilansande journalisters arbetsvillkor*, Psykologiska institutionen, Stockholms universitet
- Allvin, Michael (2001): *Distansarbete. Ett instrument för frihet eller kontroll?* Arbetslivsinstitutet 2001:10
- Allvin, Michael et al. (1998): *Gränslöst arbete eller arbetets nya gränser*, Delstudie 1, Arbetslivsinstitutet 1998:21
- Bourdieu, Pierre (1979/84): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Routledge, London
- Bourdieu, Pierre (1986): *Kultursociologiska texter*, Salamander, Stockholm
- Carrell, Camilla (2001): *Technology in Everyday Life*, School of Business Research Reports No. 2001:2, Stockholm University
- Castells, Manuel (2001): "The Digital Divide in a Global Perspective", Kapitel 9 i *The Internet Galaxy. Reflections on Internet, Business, and Society*, Oxford University Press
- Datorer och Internet hemma hos personer med funktionsnedsättning*, Hjälpmedelsinstitutet (2001)
- De nya attityderna. Kartläggning av de svenska Internetanvändarna*, Rapport 2001-03-27, Demoskop AB (2001)
- Direktservice via Internet*, SIFO Research & Consulting AB. Projektnummer 3806060, 2000-09-27 (2000)
- Eftring, Håkan (1999): *The Useworthiness of Robots for People with Physical Disabilities*, Certec, Department of Design Sciences, Lund University
- Eliasson, Gunnar (2002): *Den nya och omedelbara ekonomin – ett Internet-perspektiv*, VINNOVA Rapport VR 2002:11, TELDOK Rapport 143a
- Ellegård, Kajsa & Johansson, Magnus (eds) (1999): *What difference does IT make?* KFB-Rapport 1999:24, Kommunikationsforskningsberedningen, Stockholm

- Ellegård, Kajsa & Nordell, Kersti (1997) *Att byta vanmakt mot egenmakt*, Johansson & Skyttmo Förlag
- Ellegård, Kajsa & Wihlborg, Elin (red) (2001): *Fånga vardagen*, Studentlitteratur, Lund
- Ellegård, Kajsa (2001): *Lockropen ljuder: Kom.hem*, Arbetsnotat Nr 230, Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet
- Fakta om informations- och kommunikationsteknik i Sverige 2002*, Statens institut för kommunikationsanalys (2002)
- Forsebäck, Lennart (1995): *20 sekunder till jobbet. Distansarbete från bostaden*, TELDOK 101
- Hektor, Anders (2001): *What's the Use? Internet and Information Behavior in Everyday Life*, Department of Technology and Social Change, Linköping University
- Højrup, Thomas (1983): *Det glemte folk. Livsformer och centraldirigering*, Institut for Europaeisk folkelivsforskning, Köpenhamn: Statens Byggeforskningsinstitut
- Internet och datoranvändning i Sverige år 2000*, Rapport 2001:28, Statskontoret (2001)
- Internetbarometer 2000*, NORDICOM-Sverige, MedieNotiser Nr 2, Göteborgs universitet (2001)
- IT i hem och företag, en statistisk beskrivning*, Rapport 2001:01, Statistiska centralbyrån, Örebro (2001)
- IT och äldre*, Delbetänkande av IT-kommissionen SOU 2002:15 (2002)
- Jansson, André (2001): *Image Culture. Media, Consumption and Everyday Life in Reflexive Modernity*, Department of Journalism and Mass Communication, Göteborg University
- Jerndal, Randi (2000): *Kvinnor och informationsteknik. Slutrapport*, KFB-Rapport 2000:52, Kommunikationsforskningsberedningen, Stockholm
- Josefsson, Ulrika (2001): *Patienters bruk av Internet för medicinsk information* Rapport från Internetstudie november-december 2001, Institutionen för Informatik, Göteborgs Universitet
- Josefsson, Ulrika & Hanseth Ole (2000): *Patient's Use of Medical Information on the Internet: Opportunities and Challenges. Some preliminary findings*. Department of Informatics, Göteborg University.

- Karlsson, MariAnne & Östlund, Britt (eds) (1999): *Users in Action*, KFB-Rapport 1999:8, Kommunikationsforskningsberedningen, Stockholm
- Larsson, Anna-Karin (2001): *Medborgarterminaler på försök – en utvärdering av projektet och dess effekter*. Mitthögskolan i Sundsvall
- Mediebarometer 2001*, NORDICOM-Sverige, MedieNotiser Nr 1, Göteborgs universitet (2002)
- Männikkö-Barbutiu, Sirkku (2002): *SENIOR CYBORGS – About Appropriation of Personal Computers Among Some Swedish Elderly People*, Institutionen for Data- och Systemvetenskap Stockholms universitet/Kungl Tekniska Högskolan, DSV Report 02-012
- PC:n är död – länge leve PC:n! Nya möjligheter för Sverige*, Delbetänkande av IT-kommissionen SOU 1999:86 (1999)
- Persson, Christian (2001): *Strategies for enhancing consumer interaction in electronic retailing*, Royal Institute of Technology, Department of Numerical Analysis and Computer Science/Media Technology and Graphic Arts, Stockholm Sweden
- Pettersson, Carina (2001): *Datorer åt många – en studie om datorn som vardagsteknik och kunskapsverktyg*, Rapport 38, Tema Teknik och social förändring, Linköpings Universitet
- Sandén, Weje (2001): *Nätet som marknadsplats. De svenska pionjärerna*, TELDOK 123
- Selg, Håkan (2002a): *Vem använder Internet och till vad? Spridning av Internet bland befolkningen*, IT-kommissionens rapport 1/2002, SOU 2002:24
- Selg, Håkan (2002b): *Kvinnors användning av Internet*, IT-kommissionens rapport 49/2002
- Seniorers Internetvanor. Sammanfattning av Gallup-undersökning utförd under augusti och september 2001*, RAPTOR PR & Kommunikation AB (2001)
- Silverstone, Roger & Hirsch, Erich (eds) (1992): *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*, Routledge, London
- Steen, Roland (2002): *Personaldatorer – en utvärdering av arbetsmarknadseffekter*, IT-kommissionens rapport 50/2002
- Stuesson, Lennart (2000): *Distansarbete: teknik, retorik och praktik*, Linköping Studies in Arts and Science No. 204, Carlsson Bokförlag

- Sveningsson, Malin (2001): *Creating a Sense of Community. Experiences from a Swedish Web Chat*. Department of Communication Studies, Linköping University
- Wikström, Tomas; Palm Linden, Karin & Michelson, William (1998): *Hub of Events or Splendid Isolation. The home as a context for teleworking*, KFB-Meddelande 1998:3, Kommunikationsforskningsberedningen, Stockholm
- Zetterberg, Hans L (1977): *Arbete, livsstil och motivation*, Svenska Arbetsgivareföreningen
- Österman, Torsten & Timander, Joachim (1997): *Internetanvändningen i Sveriges befolkning*, Teldok 115
- Östlund, Britt (1999): "Vidgar IT gapet mellan generationerna?" *IT i demokratins tjänst*, IT-kommissionen, SOU 1999:117
- Östlund, Britt (1999): *Tekniska möjligheter & sociala begränsningar – om äldre människors väg in i IT-samhället*, Hjälpmedelsinstitutet.